

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXIII — leto 1977/78 — št. 2

Jezik in slovstvo

Letnik XXIII, številka 2

Ljubljana, november 1977/78

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Koruza, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Jože Koruza (slovstvena zgodovina) in Aleksander Skaza (primerjalna slavistika)

Tehnični urednik Ivo Graul

Svet časopisa: Berta Golob, Ivo Graul, Marjan Javornik, Jože Koruza, Mira Medved, Jože Munda, Breda Pogorelec, Aleksander Skaza, Marija Smolič, Marjeta Vasič (predsednik), Pavle Vozlič, France Vurnik

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 80.— din, polletna 40.— din, posamezna številka 10.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 40.— din

Za tujino celoletna naročnina 150.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina druge številke

Razprave in članki

33 *Olga Gnamuš* Integracija jezikovnega pouka z neumetnostnimi besedili

37 *Boža Krakar-Vogel* Vercorsova knjiga novel »Oči in svetloba« v primerjavi s Kocbekovim »Strahom in pogumom«

V spomin

42 *Jože Koruza* Dušan Pirjevec

44 *Jože Koruza* Alfonz Gspan

46 *Aleksander Skaza* Vera Brnčič

Slovenščina v javni rabi

47 *Ludvik Kaluža* Govor na Radiu Ljubljana (Nadaljevanje in konec)

Kulturnozgodovinske ekskurzije

50 *Janez Svoljšak* Z Jesenic v Mojstrano in na Dovje (Nadaljevanje in konec)

Ocene in poročila

52 *Gregor Kocijan* Značilnosti Cankarjeve zgodnje proze

54 *Janko Jurančič* Izbor iz prekmurskega slovstva

56 *Viera Benková-Popitová* in *Viktor Smolej* Kosovelova antologija v slovaščini

58 *Jurij Rojs* Rusko-slovenski učni slovar

Zapiski

60 *Stanko Šimenc* Kaj pa filmska in televizijska vzgoja v šoli?

61 *Dragi Stefanija* Partenija Zografski

64 *Božena Orožen* Poročilo o makedonskem seminarju

2/3 *Vlado Nartnik* Kako rabimo naglase v slovenščini?

2/4 Obvestilo uredništva

Olga Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani

INTEGRACIJA JEZIKOVNEGA POUKA Z NEUMETNOSTNIMI BESEDILI

Kot uvod v kratko razmišljanje o problemu naj podam diskusijski prispevek A. L. Guliča, učitelja slovenskega jezika na ekonomski šoli, na prvi seji delovne skupine Jezik v šolstvu: »Osnovno, kar je treba vedeti, je to, da je jezik veliko večje področje, kot se ponavadi misli. Ponavadi se jezikovni pouk omejuje na samo normativno slovnico (ali pa še to ne) in na razmerja jezik—literatura. Pri tem se zanemarja osnovno dejstvo, da je jezik medij, ki posreduje spoznanja o vseh stvareh.«

Nočem zanikati vrednosti literature, opozoriti hočem le na to, da je jezik umetnostnega besedila povsem nekaj drugega kot jezik neumetnostnega besedila. Namen šole pa najbrž ni, da bi učila ljudi samo pisateljevati, ampak da jih usposobi za izražanje v svoji stroki. Če učimo samo to, kako jezik uresničuje literarno besedilo in kakšna je jezikovna poštrevanka (gramatika), učencu (bodočemu delavcu) prikažemo lažno podobo o jeziku, s tem pa zapremo vse poti do razumevanja pomena jezikovne problematike, saj jezika nimajo več za sestavni del svojega življenja, ampak za stvar, ki pripada samo učiteljem, pesnikom, pisateljem in še kakšnemu ljubitelju »lepe slovenščine«.

Širši prikaz teorije jezikovnih kodov, jezikovnih vrst in zvrsti, ki jih mora človek obvladati v najrazličnejših govornih položajih, ki zahtevajo, da uresniči različna razmerja med knjižnim jezikom, pogovornim jezikom in narečjem, različna razmerja med svojo strokovno jezikovno usposobljenostjo in splošno komunikativno sposobnostjo, presega kontekst spodnjega zapisa. Opozoriti želim le, da sta osrednja jezikovna koda, ki ju človek uporablja v procesih učenja in dela, strokovni in splošni jezik, ki pa ju ni mogoče razumeti kot dveh ločenih, neodvisnih in nepovezanih sistemov, ampak sistemov, ki sta v soodvisnosti, kakor je v soodvisnosti človekova splošna in strokovna izobrazba. Prav to dejstvo pa zahteva, da v temeljih dopolnimo naše razumevanje ciljev in nalog, ki jih naj uresničujemo pri jezikovnem pouku v šoli. Načrtovanje le teh je osnovano na preozki, da ne rečem lažni podobi o funkcijah jezika in še zdaleč ne zaobseže vseh, predvsem pa ne bistvenih govornih položajev, v katerih se srečuje otrok pri pouku in kasneje pri delu. Če mora kateri predmet biti povezan z življenjem, je to nedvomno jezikovni pouk.

Tako pri posameznih predmetih v šoli razvijamo predvsem specifično strokovno terminologijo, a tudi specifično sintaktično gradnjo stavkov in prispevamo tako k razvoju strokovnega jezika matematike, fizike, zgodovine, kemije, toda preko njega tudi k razvoju splošnih jezikovnih sposobnosti, če naj postanejo spoz-

nanja posameznih predmetnih področij del človekove splošne izobrazbe. Praktično pa so bile doslej te povezave z jezikovnega vidika zanemarjene na obeh straneh, pri pouku posameznih predmetov kot pri pouku materinščine. Učitelji drugih predmetov se niso zavedali jezikovnih težav, ki so izhajale iz načina ubeseditve strokovnih besedil, v metodiki svojih predmetov so povsem zemarili jezik kot nosilca in oblikovalca strokovnih besedil in kot obliko komunikacije med učiteljem, učencem in učenikom. Na drugi strani pa se je pouk materinščine zaprl v slonokoščeni stolp jezikovne norme, literature in govornih vaj, ki niso imele jasno zastavljenih smotrov in so se lovile na trenutne, bolj ali manj domiselne ideje učitelja, in v kolikor niso prispevale k sproščenemu izražanju, niso imele sistematičnega vpliva na razvoj otrokove komunikativne sposobnosti, ker jim je manjkala temeljna lastnost, ki bi zagotavljala otrokovo aktivnost-povezanost z resničnimi problemi ubeseditvev pri pouku in izven njega.

Kratka analiza besedil v učbeniku Učimo se matematike I¹, delo na projektu Jezik in mišljenje šolskega otroka in priprava programa jezikovnih vaj za jezikovno prikrajšane otroke nas je pripeljala tudi do naslednjih spoznanj:

Sintaktična gradnja v učbeniku najpogosteje uporabljenega stavčnega vzorca je glede na pretvorbno zgodovino stavka zahtevna, abstraktna, tuja otrokovemu načinu izražanja. Uporaba stavka se sicer navezuje na nazorno gradivo (slikovni prikaz množic), kar zagotavlja razumevanje stavka in morda tudi njegovo uporabo v omenjenem kontekstu matematičnih nalog. Vendar ni mogoče vnaprej trditi, da otroci prvega razreda nimajo težav z razumevanjem omenjenega stavčnega vzorca in ali pouk matematike tudi zagotavlja, da bodo sposobni stavčni vzorec aktivno uporabljati izven konteksta, v katerem so ga osvojili. Kajti šele takšna osvoboditev pomeni, da je konkretna stavčna ubeseditvev postala del jezikovnih sposobnosti, to je sposobnosti, katerih temeljna značilnost je prenosljivost pravila tvorbe na nova besedila v novih govornih položajih. Vendar pa slednje naloge ne moremo naprtiti pouku matematike, tega namreč zanimajo strokovne ubeseditve, ampak je to naloga integracije matematičnega pouka in jezikovnega pouka, k čemur morata prispevati obe strani: prva mora zagotoviti razumevanje in uporabo strokovnega besedišča in za stroko značilnega načina ubeseditve pri svojem predmetu, druga jezikovno analizo stavka in širjenje njegove uporabe na nove kontekste.

Poglejmo si nekatere primere stavkov: To so otroci prvega razreda. To je množica otrok z dolgimi hlačami. Imenuj elemente množic pisalnega pribora za vsakega otroka. Obkroži množico avtomobilov določenih vrst. Nariši vrv okrog skupine otrok s črnimi čevlji. Izpelji porazdelitve.

Za tipično sintagmatsko zvezo v stavkih moremo ugotoviti, da je značilna za nemško gradnjo stavka, ki ljubi pojmovni, samostalniški način izražanja. Ta je abstraktnější od glagolskega, ki je tako ugajal Levstiku in ki je tudi v slovenščini doživel svoj razvoj v smeri različnih samostalniških in nedoločniških pretvorb, povsem upravičeno v abstraktnih znanstvenih besedilih. Učitelji slovenskega jezika pa smo ostali gluhi za tovrstne spremembe. Raziskava, v kateri smo raziskovali nekatere sintaktične sposobnosti petošolcev, je odkrila, da je ome-

¹ Učimo se matematike I, Zavod za šolstvo SR Slovenije, Lj., 1971.

njena zveza med najzahtevnejšimi in da je večina otrok ni sposobna aktivno uporabljati, razen v kolikor je ne prevzame kot kliše okamenele vsebine, kar pa je stvar zapomnitve in ne stvar jezikovnega sistema, jezikovnih sposobnosti.

Pretvorbena gramatika ve veliko povedati o nastanku takih stavkov. Trdi namreč, da obstaja razhajanje med glasovno, površinsko strukturo stavka in njegovo pomensko, globinsko strukturo. K temu dodajamo, da je videti teorija s psihološkega vidika prepričljiva, saj razumevanje omenjenih stavkov zares predpostavlja analizo globinskih, semantičnih sestavin stavka. Taka analiza pomeni dejansko potek miselne poti, ki jo mora otrok v procesu razumevanja stavka preiti: to so otroci (na sliki namreč), vsi hodijo v prvi razred — to so otroci prvega razreda; to je množica otrok (če zanemarimo globinsko strukturo tega stavka, ki predpostavlja: to so otroci, otrok je veliko, ker je videti, da je zvezo množica ljudi otrok že osvojil do stopnje avtomatiziranosti), vsi imajo dolge hlače (psihološka pretvorba vsi imajo hlače, hlače so dolge za prvošolca ni aktualna, ker je zvezo dolge hlače iz hlače so dolge osvojil že na zgodnejši stopnji govornega razvoja, podobno kot zvezo množica ljudi) — to je množica otrok z dolgimi hlačami. Tovrstna sintaktična teorija ni nepomembna za metodiko, ker poraja vprašanje, ali bo otrok, ki se bo zavedal stavčne oblike in njene globinske pomenske strukture oziroma ki bo sposoben v procesu mišljenja tako analizo tudi izvesti, lažje sledil omenjenim ubeseditvam in bo lažje odgovoril na vprašanja: kdo ne pripada množici otrok s črnimi čevljički, imenuj elemente množic pisalnega pribora za vsakega otroka in podobno. Postavljam pozitivno hipotezo o omenjenem odnosu. Omenjena hipoteza je osnovana na dejstvu, da osvajanje jezikovnih sredstev temelji na semantičnih analizah, večino teh otrok že opravi na predšolski stopnji, vrsto sintaktičnih zvez pa mora semantično še analizirati, zlasti tistih, ki so značilne za strokovni jezik posameznih predmetov in za abstraktna besedila. Jezikovni aparat abstraktnega mišljenja mora otrok osvojiti v šoli.

Ob vseh teh razmišljanjih je treba ugotoviti, da se torej otrok že takoj ob vstopu v šolo, takorekoč na čistem začetku, sreča s stavčnimi vzorci, ki so tuji pogovornemu jeziku, ki so z vidika semantične analize zahtevni. Vprašati se je treba, ali se stopnje njihove zahtevnosti zavedajo učitelji matematike in kaj postorijo za razumevanje in uporabo omenjenih stavčnih vzorcev učitelji matematike, ki so v omenjenem primeru ene in iste osebe.

Kako si torej zamišljam z vsemi predmeti integrirano jezikovno vzgojo? Učitelj jezikovnega pouka izkorišča pri načrtovanju ciljev in nalog jezikovne vzgoje informacije o značilnostih jezika pri ostalih predmetih, pri čemer se seveda v največji meri opira na besedila učbenikov. Stavčne vzorce, značilne za posamezno stroko, skuša presajati v nove kontekste, jih v skladu s stopnjo otrokovega psihičnega razvoja tudi analizira glede na pretvorbena zgodovina, stilno označenost, sintaktične variante. S tem dosega, da postane določen stavčni vzorec zares del otrokovega jezikovnega sistema, njegovih jezikovnih sposobnosti ter hkrati del njegovih komunikativnih sposobnosti.

Tudi do strokovne terminologije ne more biti neobčutljiv, kajti mnoge besede specifične strokovne terminologije je mogoče uporabiti v novih pomenskih zvezah in s tem prispevati k vključevanju le-teh v enoten semantičen sistem

materinščine, k njihovi nazornosti in izkustveni pomenskosti. Tako naj navedemo samo nekatere slučajno izbrane izraze iz matematičnega učbenika, ki ga uporabljamo kot konkreten primer razmišljanja: oblika, velikost, območje, možnost, skladen, skladnost, zaporedje, vrstni red, zaporedoma. Prenos teh terminov iz matematičnega konteksta v nove kontekste šele zagotavlja, da se bodo sorazmerno abstraktne besede napolnile s konkretno pomenskostjo. Pomislimo samo, v koliko različnih zvezah lahko uporabimo posamezno besedo! Opozorimo naj še na možnost besednih izpeljav in sestav, ki razvijajo besedotvorne sposobnosti.

Pri slovenskem jeziku lahko organiziramo tudi sistem govornih vaj ob strokovnem gradivu drugih predmetov. Pojem množic in operacije med množicami temelje na konkretnem in slikovnem nazornem gradivu, vendar je matematika pozorna zgolj na kvantitativen vidik množice. Možnosti jezikovnih opredelitev množic z vidika lastnosti, ki opredeljujejo množice, in razmerij nadrejenosti, podrejenosti in prekrivanja med njimi, še zdaleč niso izkoriščene. Prav te lastnosti pa so bistvene za semantično gradnjo besedišča, in osveženost o hierarhičnosti te gradnje je osnova za abstraktno mišljenje. Nazorno gradivo, s katerim razpolaga matematika, je lahko osnova za sistem govornih vaj, v katerih bi zasledovali jezikovno opredelitev logičnih odnosov, saj je to ena temeljnih jezikovnih funkcij, ki smo ji doslej posvečali pri jezikovnem pouku premalo pozornosti. Šola ni skrbela za sistematično osvajanje tistega jezikovnega aparata, ki je osnova za abstraktno mišljenje, ampak je učenca postavila pred zahtevo, da tak aparat obvlada že na višji stopnji osnovne šole. Zato se ne smemo čuditi, da se učenci izmikajo učbenikom, češ da so pretežki, da se ne znajo izražati, čeprav razumejo, kar berejo, mnogo pa jih odpove povsem.

Učitelji posameznih predmetov pa bi morali načrtno skrbeti za razvoj strokovnega jezika, pri čemer se mi zdi najpomembneje opozoriti, da je treba zares vse učence pripeljati na raven aktivne uporabe. Že analiza besedil učbenikov kaže, da se le-ta ustavljajo na nivoju razumevanja, saj najpogosteje zahtevajo, da učenec izvede navodilo, redko, skoraj nikoli pa ne, da bi besedilo, npr. uporabno nalogo, princip reševanja naloge, oblikoval sam. Upamo si trditi, da šola skrbi sistematično le za raven razumevanja besedil, posebej novih pojmov, raven aktivne jezikovne rabe pa je nekontroliran proces učenja, ki ga učitelj sicer zahteva pri ocenjevanju, pri čemer je za mnoge učence edina rešitev učenje na pamet. Vaj, ki bi aktivno uporabo strokovnih besedil sistematično gojile in učence v aktivno uporabo načrtno uvajale, pogrešamo. Razmak med stopnjo jezikovnega razumevanja in stopnjo jezikovne aktivne rabe pa je velik, otroci veliko več razumejo, kot znajo povedati. Zaradi metodične zanemarjenosti pa se ta razmak vedno bolj povečuje. Ker ni sistematične, sprotne skrbi za aktivno uporabo besedil, oblikuje naša šola napol pismene ljudi, ki jim pomeni dolžnost, da morajo javno spregovoriti, hudo psihično zadrego, ljudi, ki ob visokošolski izobrazbi niso sposobni napisati preprostega vabila, zapisnika, prošnje, opravičila in podobno.

Učitelj pa bi moral biti usposobljen, da bi reflektiral jezikovno zahtevnost besedila, ki ga mora učenec osvojiti. Po potrebi bi moral tako besedilo poenostaviti in ga prevesti v enostavnejšo, primarnejšo semantično strukturo. Vse to

pa zahteva precejšnjo jezikovno izobrazbo, dopolnjeno s spoznanji psihologije in sociologije jezika, ki bodo slej ko prej prodrli v širšo rabo in postala del splošne izobrazbe.

Tudi učbenik bi moral omogočati integracijo jezikovnega pouka s poukom ostalih predmetov. Vsak učbenik bi moral reflektirati lastno jezikovno zahtevnost, kar bi se kazalo v stvarnem kazalu na koncu učbenika, ki bi moralo vključevati vse strokovne termine in njihove strokovne opredelitve, kakor so podane v besedilih učbenika in za katere je značilna logična gradnja, jedrnatost izražanja. Tako kazalo bi bilo kažipot predmetnemu učitelju, učencu in učitelju slovenskega jezika. Pomisleke, da vsemu temu ne bomo kos, da gre za utopične zamisli kabinetnih mislecev, bomo lažje zavrgli, če se bomo zavedali, da mora biti učbenik rezultat timskega dela. Hkrati pa se bo treba sprijazniti z dejstvom, da bo treba jezikovno vzgojo v marsičem spremeniti, tega pa si verjetno najbolj želijo učitelji slovenskega jezika, saj njihov predmet ne velja za posebno priljubljenega, ker je premalo aktualen, stvaren, premalo povezan z življenjem in jezikovnimi problemi, s katerimi se učenec srečuje v procesu učenja. Spreminjanje oziroma skromneje povedano dopolnjevanje koncepta jezikovne vzgoje si zamišljam v več smereh, omenim naj le nekatere, ki bi jih bilo možno takorekoč započeti jutri: posodobiti je treba vsebino predmeta z vidika spoznanj sodobnega jezikoslovja, metode poučevanja je treba psihološko utemeljiti, kar nam omogočajo spoznanja psiholingvistike, jezikovni pouk je treba povezati z vsemi področji spoznavanja in ne zgolj z literarnimi besedili.

Boža Krakar-Vogel

Ekonomska srednja šola v Ljubljani

VERCORSOVA KNJIGA NOVEL »OČI IN SVETLOBA« V PRIMERJAVI S KOCBEKOVIM »STRAHOM IN POGUMOM«

Sistematično iskanje je potrdilo domnevo o podobnosti v novelah Vercorsa in Kocbeka. O tem je pri nas že marsikaj napisanega — pisali so Pahor, Bartol, Pogačnik, Kmecl, pa tudi Kocbek sam mi to potrjuje: »Hočem reči, da so me motivi začeli tako mikati in mučiti z izvirno slovensko dejavnostjo, s posebno slovensko medvojno usodnostjo, da sem si moral ustvariti svojo prostornin-skost ...« (pismo z dne 16. maja 1974).

Pisatelja sta stopila v stik z literarnim delovanjem svojih narodov že pred vojno. Jean Bruller je bil takrat ilustrator in si je na ta način tudi utrl pot v založniške kroge ter se seznanil z drugimi literarnimi osebnostmi, med katerimi je ena najpomembnejših Edouard Mounier, pobudnik personalizma in izdajatelj revije

Esprit. Kocbek pa je bil, kot vemo, že pred vojno znana literarna osebnost v slovenskem kulturnem prostoru. Na svojih potovanjih po Evropi pa se je seznanil s sodobno filozofijo in literarnimi tokovi. Posebno ga je pritegnil Mounierov personalizem, ki se poteza za svobodno Osebo — posameznika, izhaja pa iz krščanskega eksistencializma.

Ob začetku vojne sta se vsak na svoj način vključila v osvobodilno gibanje svojih narodov. Jean Bruller — Vercors se je po kapitulaciji Francije naselil v vasi Villiers blizu Pariza, kjer si je služil kruh z mizarjenjem, zraven pa vsak teden obiskoval svoje prijatelje v Parizu. Tam se jim je tudi porodila ideja o ustanovitvi založbe Editions de Minuit, za katero je Jean Bruller napisal svojo prvo novelo Molčanje morja. Podpisal se je s psevdonimom Vercors in do konca vojne ni bilo znano, kdo se skriva za tem imenom. Novela je že med vojno postala zelo popularna in so jo že takrat prevajali. Mnogi Francozi so se šele ob njej zamislili nad tem, da so jim Nemci kljub navidezni prijaznosti sovražniki. Vercors je namreč napisal novelo prav zato, da bi bralca prepričal o nevarnosti. Tako je bila že na začetku ideja gibalo za Vercorsovo pisanje.

Tudi Kocbek se je pridružil osvobodilnemu gibanju, in sicer kot pripadnik naprednega krščanstva, revolucijo pa je pojmoval po svoje — kot piše v *Tovarišiji*: »Krščanstvo in komunizem sta velika zgodovinska pojava, ki kljub pomembnim razlikam gresta proti istemu zgodovinskemu cilju, to je proti svobodnemu človeku« (str. 304). Zanj je revolucionarno gibanje torej pot k svobodnemu človeku, po Mounierovo k svobodni Osebi.

Oba pisatelja sta torej sodelovala v osvobodilnem gibanju svojih narodov in si v njem nabrala izkušenj, ki so podkrepile njuna teoretična razglabljanja s konkretnimi dejstvi in so bile hkrati povod za nova ugibanja. Oba o tem pišeta v svoji avtobiografski prozi, Kocbek v dnevnikih *Tovarišija*, Slovensko poslanstvo in Listina, Vercors pa v knjigi *Bitka tišine*.

Po vojni je Vercors objavljaval novele, romane, drame. Vseskozi je živahno sodeloval v dnevnem in literarnem tisku. Kocbek pa je leta 1951 izdal knjigo *novel Strah in pogum*, ki je poleg Vercorsove zbirke *Oči in svetloba* predmet te obdelave, njegovo siceršnje literarno delovanje pa poznamo. Ne sega na področje dramatike, Vercors pa ne piše pesmi. Skupna jima je torej kratka pripovedna proza, v kateri seznanjata javnost s svojim filozofskim sistemom, ki je tudi podlaga za nastanek njune pripovedne proze. V Vercorsovih novelah v zbirki *Oči in svetloba*, ki jo sestavlja šest kratkih pripovedi (*Venera iz Solara*, *Politična laž*, *Ravnaj po svoji misli*, *Preklic*, *Besede*, *Brezpomemben umor*) in *Epilog*, že ob površnem branju odkrijemo mnogo skupnih značilnosti s Kocbekovo zbirko *Strah in pogum*, sestavljeno iz štirih *novel* (*Temna stran meseca*, *Blažena krivda*, *Ogenj*, *Črna orhideja*). Pri obeh piscih gre za eksistencialno, etično problematiko, za konflikt med dvema skrajnima možnostima, ki ga morajo razreševati literarne osebe v skrajnih življenjskih situacijah. Gre za položaje, v katerih se odvija boj na življenje in smrt in se odstrejo resnične moralne vrednote posameznika. Ustrezni položaji pa so najbolj razvidni v razburkanih zgodovinskih obdobjih. Dejstvo je potrjeno z izborom pri obeh pisateljih: pri Kocbeku gre v vseh novelah za obdobje NOB, Vercors pa je sicer izbral več zgodovinskih obdobj, vendar je tudi pri njem dogajanje v petih novelah postavljeno

v drugo svetovno vojno, v situacije, v katerih pridejo najočitneje na dan eksistencialne stiske posameznika v spopadu z občim.

Tako so že situacije same izbrane v skladu z miselnim sistemom avtorjev, ki pri obeh izhaja iz eksistencialistične filozofije. Seveda si oba to filozofijo prirojita svojemu svetovnemu nazoru primerno.

Omenjeno je bilo že, da se Kocbek naslanja na personalizem, to je tisti del krščanskega eksistencializma, ki ima za središče vsega pozitivnega Osebo — človeka posameznika. Le-ta se ne sme uklanjati zunanjim vplivom, zgodovinski nujnosti, ker bi s tem okrnil svojo moralno celovitost. Prav ta misel je Kocbeka zelo pritegnila, saj velja njegova pozornost prav posamezniku v zgodovini.

Poleg personalizma pa igra v Kocbekovem miselnem sistemu pomembno vlogo tudi svetopisemska krščanska ideologija. Tako velja njegovo zanimanje tistemu posamezniku v zgodovini — v revoluciji, ki je kristjan in je zato dvojno vezan: kot Oseba, kot moralno celovit človek in kot kristjan, dolžan po enem najpomembnejših postulatov krščanske ideologije ljubiti svojega bližnjega. V revolucijski resničnosti je Kocbekov posameznik zato dostikrat postavljen na hudo preizkušnjo — ali naj ravna v skladu z zahtevami svoje etike ali tako, kot ukazuje zgodovinska nujnost. Temu temeljnemu konfliktu so podvrženi vsi protagonisti v Kocbekovih novelah.

In kje vidi Kocbek rešitev iz te temeljne eksistencialne stiske med zgodovinskim in etičnim človekom kristjanom? Išče jo v različnih smereh. Zdravec piše v eseju Edvard Kocbek, pesnik, pripovednik in esejist (Panonski zbornik, 1966), da vidi Kocbek rešitev »v umiku v mistični ritem narave, stran od družbene dialektike« (str. 169).

Mističen odnos do narave pa pri Kocbeku ni novost. Srečamo ga že v njegovi prvi pesniški zbirki Zemlja, 1934. Srečamo ga tako tudi v novelah — Gregor v Črni orhideji se takole vključuje v prvinsko, neokrnjeno naravo: »Čim bolj je miroval, tem bolj se je bližal neizmerni in davni naravi. Gledal jo je, poslušal, okušal, vonjal, tipal, oklepal se je je z vsemi čuti ... Vedno vdaneje se je vključeval v mogočni, skladni prostor ...« (str. 184-5). Takšne primere najdemo tudi drugod v novelah. Sinteza človeka z naravo ni zgolj čutnega značaja, ampak ima globlji metafizični pomen, pojavi so duhovno povezani.

Vendar rešitev v »mistični ritem narave« sredi revolucije ni vedno mogoča. Kristjan se mora odločiti za dejanje v prid zgodovini. Kadar drugačna odločitev ni mogoča, se kristjan rešuje oziroma opravičuje s krščansko metafiziko. Damjan v Blaženi krivdi vnaprej opravičuje likvidacijo Štefana tako, da bo šele s tem postal pravi človek, »človek greha« in si šele tako pridobil pravico do odrešitve — »zlo ima nalogo odreševati« (str. 73).

Kljub temu sta se Štefan in Damjan rešila, »...ker sta zlu postavila nasproti ljubezen ...« (str. 102). Tako je torej v prid zgodovine storjeno dejanje enako krščanskemu pojmovanju greha. Šele ko storiš greh, si lahko odrešen. Odrešitev pa pride, če ohraniš ljubezen do bližnjega.

V tej rešitvi je viden prenos krščanske morale v Kocbekov miselni sistem, pa ne le prenos, ampak tudi prekvalifikacija. Treba je namreč upoštevati, da Kocbek

izhaja tudi iz tedanjega družbenega trenutka in mu prilagaja krščansko moralo. Njegov miselni sistem se torej gradi ob sodelovanju različnih momentov — personalizma, krščanske ideologije, družbenega trenutka, veliko vlogo pa igra tudi njegova umetniška osebnost, ki teži v osebno, lirsko ponotranjenje objektivnega sveta in filozofskih predpostavk.

Iz teh elementov zgrajeni miselni sistem je, kot že rečeno, podlaga za nastanek novel *Strah in pogum*. Deklarativna filozofska misel si podreja snov, zgradbo, izraz in stil, kot ugotavlja že Helga Glušič v SK 45—65.

Zdi se, da že v zgradbi sami prihaja do izraza Kocbekova premišljenost. Pripoved v nobeni noveli ne poteka linearno, ampak glavnemu dogajanju vedno botrujejo tudi stranska, epizodne zgodbe, ki bi se, kot piše Kmecl v *Študijah* o jeziku in slovstvu, 1973, lahko razvile v samostojne pripovedi, tu pa služijo le za podkrepitev osrednje ideje. Poleg epizodnih zgodb so v novelah tudi retrospektivne pripovedi, ki napovedujejo tekoče dogodke, bodisi da posega nazaj prvoosebni pripovedovalec (*Temna stran meseca*) bodisi da to počne tretjeosebni pripovedovalec ali pa literarne osebe same v obliki dialogov, notranjih monologov in dnevniških zapiskov (*Žgur in Amon v Ognju*).

Kljub vsej tej množici dodatnih elementov, ki posegajo v glavno dogajanje, pa je zgradba smotrna. Kmecl navaja za ta del v *Študijah* tri temeljne momente — kaos, preobratno točko in red. Zgradba je torej premišljena, kot je premišljen Kocbekov filozofski sistem, ki si, kot že rečeno, podreja tudi izraze in stil. Tako opazamo v novelah dve ravni: mimetiziranje dogodkov iz druge svetovne vojne, pripovedovanje objektivne resničnosti, na drugi strani pa izrazito ponotranjanje te resničnosti, pri čemer Kocbek izhaja iz predvojnega ekspresionizma; polno pa je tudi simbolike, ki se opira v največji meri na krščansko mitologijo. Prav ta subjektivna plast je v novelah dosti važnejša kot objektivna in tako moremo pritrditi M. Kmeclu, ki v *Študijah* piše, da je zaradi velike stopnje ponotranjenja osnovna oznaka Kocbeka kot lirika kar pravilna.

Vse to daje slutiti, da v Kocbekovem primeru ne gre za tradicionalno prozo, ki bi vsebovala samo elemente epskega, ampak za splet lirskega, epskega in dramatskega (dialogi temeljijo na konfliktu), gre skratka za ubeseditev vnaprej izdelanega subjektivnega filozofskega sistema. Kocbekove novele imajo torej izrazito alegoričen značaj.

Prav alegoriziranje, to je upovedenje vnaprejšnjega miselnega sistema, je tisto, ki Kocbekovo prozo močno povezuje z Vercorsovo. Kocbek mi sam piše v pismu z dne 16. 5. 1974, da so ga Vercorsove novele navdale »z veseljem do proze kot oblike, ki z njo nekaj povem«. Tu misli avtor verjetno na tisto osnovno spoznanje, da je namreč miselni sistem mogoče prenesti v prozo, ki mu ga je posredoval prav Vercors.

Tudi Vercors izhaja iz eksistencialistične filozofije, vendar iz njenega ateističnega dela. Tudi njega zanima človek kot individualna eksistenca, ki se sproti uresničuje. Vendar so med ljudmi velike razlike, ki izvirajo iz pojmovanja svobode. Ko je namreč postalo jasno, da življenje nima nekega transcendentnega bistva, se je človek zavedel svoje svobode, prevladovanja nad svetom. Za del

Ljudi je ta svoboda brezmejna, dovoljeno jim je vse, postali so ošabni in pojmujejo jo tako, da lahko delajo, kar hočejo, tudi sovražijo in pobijajo druge ljudi. Sovrašтво in nasilje pa sta značilnosti Narave — tistega dela Kozmosa, ki ravna neetično. Narava je človekov največji sovražnik in človek, ki se zaveda svojega bistva, se upira njenim sredstvom in nasilju. Ljudje, ki nasprotno to nasilje sprejmejo za svoje, prenehajo biti ljudje in postanejo hlapci Narave, preselijo se v njen tabor. Na druge ljudi gledajo z očmi Narave in jih zato zaničujejo. To počno nacisti v Molčanju morja, takšen je Pierre Cange v Orožja noči; vsi ti so prenehali obstajati kot etična bitja in ne zaslužijo več imena človek.

Drugi ljudje pa se tega nasprotja zavedajo in svobode ne izkoriščajo. Filozof Gracch v Epilogu pravi, da človek ni svoboden, da bi izbral med pravico in krivico. To je ustvarila Narava, nato pa pride neizprosna izbira. Človek se mora odločiti, pri tem pa mu pomaga intuicija, to je, njegova človeška skušnja.

Tudi pri Vercorsu zasledimo v zgradbi novel premišljenost, tudi pri njem opazimo tri temeljne momente — kaos, preobrat in vzpostavitev reda. Razlika med Versorsem in Kocbekom pa je v tem, da se pri Kocbeku pred dognanjem resnice zvrstijo številne epizodne zgodbe, pri Vercorsu pa jih je malo. Pri Kocbeku se v isti noveli zvrstijo dialogi med različnimi literarnimi osebami, menja se tudi prizorišče. Za Vercorsa pa je značilna večja statičnost: poleg dveh glavnih nosilcev nasprotujočih si idej redkokdaj nastopi še kdo tretji, pa še ta ima vlogo opazovalca, komentatorja, ne pa posebljenja, agenta ideje. Takšen je npr. stari kipar v Molčanju morja, ki opazuje odnos med svojo molčečo nečakinjo in nemškim oficirjem. Vercorsu torej ni za obteževanje osnovne upovedene ideje z dodatnimi razširitvami, pripovedi so usmerjene vsaka k svojemu cilju, vse skupaj pa k Epilogu, ki razgrne njihovo skrivnost in ima nalogo potrditi pravilnost v novelah pojavljajočih se idej.

Pripovedovalec je pri Vercorsu večkrat prvoosoben, enako kot pri Kocbeku, vendar Kocbek pripovedno dogajanje ocenjuje, komentira, po svoje vrednoti, pri Vercorsu pa je težišče ocenjevanja in izražanja idej na literarnih osebah, pripovedovalec le redko izraža jasne sodbe, njegov delež v literarnem tekstu spominja na scenske opombe. Ob tem spoznanju bi lahko rekli, da tudi Vercors elemente epskega razširja, vendar drugače kot Kocbek. Pri Vercorsu ima človek vtis, da gre za dramske prizore, kajti težišče je skoraj vedno na dialogu in notranjem monologu. Pri Kocbeku pa ima enako ali večjo vlogo pripovedovalec, ki zunanji svet ponotranja. Če ima v Kocbekovih novelah važno vlogo lirsko ponotranjanje, imajo v Vercorsovih prav tako važen pomen dramski prijem, ki že tu napovedujejo Vercorsov kasnejši razvoj v dramatiko.

Glavni namen obeh avtorjev je v novelah torej realiziran. Oba sta svoj miselni sistem prenesla v literarno obliko, pri obeh gre za alegorizacijo. V njun svet »prodira realnost le v skicah, v črtah« (M. Zupančič, Vizija o človeku, Beseda 1951/52, str. 22). Morda pa bi lahko trdili, da so Vercorsovi teksti dostikrat literarno manj uspeli kot Kocbekovi. Dostikrat postane namreč problematika sama sebi namen. Ne gre več za mimezis, ampak za direktno retorično posredovanje takšne ali drugačne ideje.

Kljub podobni zgradbi, temelječi na treh ključnih točkah, kljub enakim izraznim sredstvom — dialog, dnevniški zapiski, pripovedovalčev komentar — se novele našega in francoskega pisatelja razlikujejo, in sicer po vlogi pripovedovalčevega komentarja. Pri Kocbeku je pripovedovalec povsem samostojen. Torej se avtor tudi v pripovedni prozi na odreče pesniškim postopkom; skozi različne filozofske vplive in Vercorsove literarne pobude se v njegovi prozi kaže organska povezanost z njegovo predvojno pesniško zbirko *Zemlja*, 1934.

V spomin

DUŠAN PIRJEVEC

(20. III. 1921, Solkan — 4. VIII. 1977, Ljubljana)

V poletnem počitniškem zatišju se je končalo nemirno, intenzivno in plodno življenje Dušana Pirjevca, izjemno prodornega misleca med slovenskimi literarnimi zgodovinarji. Bil je komaj v sedeminpetdesetem letu in kljub bolezni še v ustvarjalnem zagonu. Njegove vedno pretehtane in vse bolj globoke misli so v domačem kulturnem prostoru našle deljeno priznanje, ploden odmev pa le pri mlajših generacijah. Večjo podporo je dobil v širšem jugoslovanskem strokovnem svetu in pri mlajših nemških filozofov. Na poti vse bolj uspešnega prodiranja v mednarodno javnost pa ga je že nekaj let zavirala bolezen in zaustavila smrt. Usoda je potegnila črto pod neko izredno življenje, toda preteklo bo še nekaj časa, preden bo pošten račun lahko pokazal značaj in izmeril pomen intenzivnega miselnega napora ter kreativne volje, ki sta bila tesno povezana s tem življenjem. Priložnostni zapis takoj po smrti lahko začrta le zunanje ogrodje prikaza Pirjevčeve dejavnosti.

Dijaško okolje ljubljanske realke je Dušana Pirjevca usmerilo v vrste revolucionarne mladine. Tako se predispozicije, izoblikovane ob očetu, literarnem zgodovinarju in bibliotekarju Avgustu Pirjevcu, takrat niso mogle polno razviti, dasi je že publicistično posegel v *cankaroslovje* (11. december 1938, *Slovenska mladina* 1938/39; *Pravda o »Hlapcih«* in njihovi cenzuri, tam 1939/40) in skupaj z očetom pripravil miniaturno izdajo Jenkovih pesmi (*Izbrane pesmi Simona Jenka*, Lj. 1940). Politično delo ga je prisililo v drugačen izbor poklica: jeseni 1939 je vpisal agronomijo v Zagrebu.

Prvotna študijska stroka se Pirjevčevega publicističnega delovanja ni dosti dotaknila; njena najvidnejša sled je članek o Mičurinu (*Človek in rastlina*, LZ 1940). Pač pa je politično delovanje izzvalo njegovo intenzivno zanimanje za filozofska vprašanja, za kar so očitno bile v Pirjevcu podane tudi globlje dispozicije, saj je bilo nagnjenje k sistematičnemu razmišljanju, zlasti o estetskih vprašanjih, vseskozi prisotno v njegovem delu, v zadnjih petnajstih letih pa ga je vse bolj trgalo iz literarne zgodovine v čisto filozofijo. Njegov zgodnji spis *Poglavja iz filozofije* (LZ 1940), posnet po sovjetskem viru, pa je bil še odločilno politično angažiran.

Vojna leta so Pirjevca odtrgala od vsakršnih literarnih ambicij. Že v začetku vojne se je vrnil iz Zagreba v Ljubljano in bil med prvimi organizatorji odpora in revolucije. Pogum in intelektualne sposobnosti so mu v narodno osvobodilni vojski utrlj pot do čina podpulkovnika in več odlikovanj, po osvoboditvi pa do odgovornih funkcij.

Februarja 1948 se je spet posvetil študiju; to pot si je izbral svojim nagnjenjem bližjo stroko, svetovno književnost in literarno teorijo kot glavni predmet ter slovenski jezik

in književnost kot vzporedni predmet. Še pred diplomo je leta 1952 postal strokovni sodelavec Inštituta za literature pri SAZU, leta 1958 znanstveni sodelavec istega inštituta in bil med boleznijo prof. Ocvirka v letih 1958 in 1959 honorarno tudi asistent na oddelku za svetovno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Jeseni 1961 je dosegel doktorat literarnih zgodovinskih znanosti z disertacijo *Ivan Cankar in evropska dekadenca in simbolizem*. Zanj je več mesecev zbiral gradivo na Dunaju in v Parizu. Po promociji je spet prebil nekaj mesecev v Parizu in se poglobljal v metodološka vprašanja primerjalne literarne zgodovine in v nove tokove v literarni teoriji; ta študij je bil odločilen za njegovo nadaljnje znanstveno delo. Novembra 1962 je bil izvoljen za izrednega profesorja za novejša obdobja svetovne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani, decembra 1973 pa je napredoval v naziv rednega profesorja iste stroke, potem ko je bil že dve leti in pol poprej izbran za predstojnika oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo.

V študijskih letih sta se značilno združili Pirjevčevi temeljni težnji, ki ju izpričuje že njegova predvojna publicistika, to je literarnozgodovinsko nagnjenje s filozofskimi razmišljanji, v estetskih in literarnoteoretičnih zanimanjih. Tako je nastal obsežen prikaz knjige člankov in esejev Belinskega (S Por 1950, št. 245—257), iz takšnih pobud se je lotil prevajanja člankov in razprav G. V. Plehanova (Umetnost in literatura I, II, Lj. 1951) in N. G. Černiševskega (Estetski odnosi med umetnostjo in stvarnostjo. Lj. 1952), kasneje je temu pridružil še razpravo *Taine in njegova filozofija umetnosti* (NSd 1956), ki je nastala ob prevodu Tainove knjige, izšle v isti seriji. V ta okvir sodi končno tudi Pirjevčeva seminarska naloga o ritmu v Cankarjevi prozi z obsežnim pretresom teoretičnih pojmovanj ritma.

Vzporedno se je uveljavila Pirjevčeva kritična in polemična narava, ki je bila prav tako značilna že za predvojno pisanje. Vendar je bila takrat pretežno objektivno pogojevana v njegovem političnem angažmanu, s študijem literarne zgodovine pa se je utirila v strokovne okvire in vse bolj dobivala poteze osebnega odnosa do stroke. Ni zgolj slučaj, da je svoje literarnozgodovinsko delovanje začel z obsežnim komentarjem h klasičnemu delu slovenske polemične literature, k *Cankarjevi Beli krizantemi* (Klasje št. 28, Lj. 1951). Od številnih kritičnih in polemičnih člankov med leti 1950 in 1958 so kar štirje nastali ob cankaroslovnih publikacijah; to so razen zapisa ob 21. zvezku Cankarjevih zbranih spisov (NRazgl 1955) pretres prve knjige Izbranega dela Ivana Cankarja (Beseda 1952/53), ocena monografije Wolframa Walderja Ivan Cankar als Künstlerpersönlichkeit (SR 1955) in naipomembnejši med njimi, polemična razprava *Boj za Cankarjevo podobo* (NSd 1954). S polemičnim odzivom na članek Marje Boršnikove o nalogah slovenske literarne zgodovine *Ob razmišljanjih o slovenski literarni zgodovini* (NSd 1954) je začel uveljavljati svoj metodološki koncept literarnozgodovinske stroke, naslonjen na neopozitivistično primerjalno literarno zgodovino šole Antona Ocvirka in dialektično materialistično idejno bazo. S tega aspekta je kritično pretresel prvo knjigo kolektivne Zgodovine slovenskega slovstva (NSd 1957), Prežihov zbornik (NRazgl 1958) in Slodnjakovo nemško pisano zgodovino slovenske literature (NRazgl 1958).

Pirjevčevo literarnozgodovinsko delo so usmerjale iste načelne teze, kakor jih je uveljavljal v kritiki in polemiki, tako da lahko njegove razprave in komentarje k zbranim delom imamo za praktičen zgled teoretičnih hotenj. Dejansko sodi njegov takratni prispevek, naravnani v preučevanje slovenske moderne, med najvidnejše dosežke slovenske literarne zgodovine. Zgledni so že njegovi komentarji k zbranemu delu Josipa Murna-Aleksandrova (I, II, Lj. 1954) in k prvim zvezkom Župančičevega zbranega dela (I, Lj. 1956; II, Lj. 1957; III, Lj. 1959). Novo gradivo, nove poglede in novo vrednotenje so prinesle razprave *Družbeno politični vzroki slovenske moderne* (Kronika 1955), *O liriki slovenske moderne* (NSd 1955), *Cukrarna* (SocM 1955), *Oton Župančič in Ivan Cankar* (SR 1960), *Ivan Cankar in naturalizem* (SR 1961/62). Vrh Pirjevčevega slovenističnega dela pa pomeni monografija *Ivan Cankar in evropska literatura* (Lj. 1964), kjer je doktorski disertaciji priključil interpretacijo temeljnih komponent Cankarjevega ustvarjanja.

Do leta 1964 je bila Pirjevčeva raziskovalna pozornost usmerjena predvsem v slovenistiko; svetovna književnost je bila v njej zastopana le iz primerjalnega aspekta, temelejčega v slovenski literaturi. Tako sta bili razpravi *O Baudelairovi estetiki* (NSd 1958) in *O ideji in kompoziciji Hemingwayeve novele Starec in morje* (Kondor št. 28, Lj. 1955)

izjemna posega v tujo literarnozgodovinsko problematiko. Pozneje pa so dobile Pirjevčeve raziskave svetovnega romana osrednje mesto v njegovem znanstvenem delu. Tako so nastale tehtne in pretežno izvirne spremne razprave k romanom v zbirki Sto romanov: Mrtve duše N. V. Gogolja (8, Lj. 1964), Gnus J. P. Sartra (9, Lj. 1964), Rdeče in črno Stendhala (16, Lj. 1965), Zgubljene iluzije Balzaka (18, Lj. 1966), Niels Lyhne J. P. Jacobsen (29, Lj. 1967), Grad Fr. Kafke (30, Lj. 1967), Lucien Leuwen Stendhala (47, Lj. 1970), Kraljevska pot A. Malrauxa (51, Lj. 1971), Nevarna razmerja Ch. de Laclosa (61, Lj. 1972), Veleumni plemič don Kihot iz Manče M. de Cervantesa (67, Lj. 1973), Videc A. Robbe-Grilleta (74, Lj. 1974) in Bratje Karamazovi F. M. Dostojevskega (93, Lj. 1976).

V filozofski misli se je približal fenomenologiji, v literarni teoriji strukturalizmu. Tako sta nastali tudi razpravi *Vprašanje strukturalne poetike* (Problemi 1973) in *Strukturalna poetika in literarna znanost* (SR 1973). Pri tem so bile Pirjevčeve slovenistične razprave v zadnjih letih vse bolj redke. Še vedno je bilo središče njegovega zanimanja slovenska moderna; o Cankarjevih Hlapcih je napisal obsežno interpretacijo *Hlapci heroji ljudje* (Lj. 1969), svoje raziskave o Murnovi poeziji pa je strnil v razpravo *Vprašanje o Murnovi liriki* (SR 1967) in izdal komentiran izbor *Topol samujoč* (Kondor 97, Lj. 1967).

V pričujočem zapisu smo lahko očrtali le v najbolj skopih obrisih Pirjevčevo biografijo, od njegovega mnogovrstnega dela pa poudarili predvsem slovenistično literarnozgodovinsko publicistiko. Dodati je še treba, da je prav v našem časopisu objavil tri teoretične članke *O nekaterih sodobnih vprašanjih slovenske literarne zgodovine* (JiS 1960/61), *Besedna umetnina* (JiS 1966) in *Idejna etična vsebina in pesniškost pesniškega teksta* (JiS 1974/75), ki dobro označujejo razvoj literarno teoretične misli Dušana Pirjevca.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ALFONZ GSPAN

(16. X. 1904, Krško — 25. IX. 1977, Ljubljana)

Nepolna tri leta potem, ko je praznoval sedemdesetletnico, ki jo je z obsežnejšim prikazom njegove slaviščne dejavnosti zabeležil tudi naš časopis (gl. JiS 1974/75, str. 11—14), se je končalo plemenito in dejavno življenje Alfonza Gspana, nazadnje upokojenega znanstvenika svetnika pri Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede SAZU in urednika Slovenskega biografskega leksikona.

V pričujočem zapisu ne kaže ponavljati najvažnejših biografskih in bibliografskih podatkov o pokojnem literarnem zgodovinarju. Našo pretežno faktografsko podobo njegove osebnosti in dela izpred treh let naj dopolnimo z očrtom nekaterih karakterističnih potez.

Alfonz Gspan velja med slovenskimi literarnimi zgodovinarji za najbolj vestnega in smotrnega nadaljevalca pozitivne tradicije pozitivistične smeri v slovenskem literarnem zgodovinopisju. V njegovem pisanju skorajda ne najdemo trditve ali zgolj podmene, ki ne bi bila podprta z verodostojno dokumentacijo. Zaradi tega in zaradi bogate erudicije, ki je daleč presegala okvire stroke, je bil kar idealni urednik Slovenskega biografskega leksikona; svoje delo pri tej izredno zahtevni publikaciji je vsa leta opravljal z največjo skrbnostjo in odgovornostjo, pa tudi s posebno ljubeznijo. Zato se bo najbrž težko našel enakovreden nadaljevalec tega njegovega poslanstva.

Kdor pozna Alfonza Gspana le kot urednika Slovenskega biografskega leksikona bo najbrž začuden, da je v gimnazijskih in študijskih letih začel javno delovati z umetnostnimi in ne z znanstvenimi ambicijami. Na ljubljanski realki je pokazal nadpovprečen risarski talenti, se ob mentorstvu profesorja izpopolnil in nekaj časa celo mislil na študij slikarstva. Vendar so pobude iz ožje prijateljske družbe sošolcev, v kateri je bil tudi zgodaj zreli Srečko Kosovel, kmalu obrnile Gspanova zanimanja drugam — začel je pesnikovati. Zdi se, da ga je pri tem vodila bolj želja po besednem oblikovanju kakor

nuja lirske izpovedi, bolj kolektivna usmerjenost njegove družbe kakor osebne pisateljske ambicije. Zato se njegovo pesnjenje ni vidneje povzpelo nad povprečno raven. Na podobo njegovih pesmi so delovali dokaj raznorodni vplivi od nove romantike in impresionizma do odmevov sodobnega ekspresionizma in socialno angažirane tematike. Sodeloval je pri vseh naprednih glasilih mladih ustvarjalcev v tistem času, bil je tudi urednik ali sotrudnik nekaterih od njih; tako je 1922 za Kosovelom prevzel uredništvo *Lepe Vide*, sourejal *Mladino* (1926—1928) in *Svobodno mladino* (1928). Sodeloval je tudi v antologiji mlade jugoslovanske socialne lirike *Knjiga drugova* (1929), ki je izzvala sodni postopek. Kljub temu, da se Gspan ni povzpел med vidnejše pesnike, pa srečamo v njegovi liriki nekaj izpovedno pristnih tonov in več izrazno dognanih mest.

Literarne ambicije in splošna literarna orientiranost njegove družbe so tudi odločale pri Gspanovem izboru slavističnega študija. Toda za njegovo literarnozgodovinsko dejavnost so bile skoraj brez pomena. To so izzvali in usmerjali drugačni dejavniki. Pobudo je dal profesor France Kidrič, ki je menil, da bi Gspan s pomočjo očeta, šefa katastrske uprave, lahko prišel do zanimivega arhivskega gradiva za topografijo in gospodarsko zgodovino Prešernovega rojstnega kraja in je zato sugeriral slušatelju takšno seminar-sko nalogo. Predloženo delo je profesorja prijetno presenetilo zaradi natančnosti in izčrpnosti pri obdelavi arhivalij, zato je razpravi *Vrba od Prešernovih časov do danes* omogočil izid v strokovnem glasilu (CJKZ 1927). Tudi pozneje je Kidrič spodbujal in deloma celo usmerjal Gspanovo literarnozgodovinsko dejavnost, zato jo je vsaj spčetka vidno zaznamovala profesorjeva raziskovalna metodologija, pa tudi pozneje se Gspan ni mogel osvoboditi odločilnega vpliva Kidričeve šole. Odtod njegova usmerjenost na preučevanje starejših obdobij slovenskega slovstva, v katerih si je za osrednji predmet izbral osebnost in delo Antona Tomaža Linhart, preko njega pa celotno dobo slovenskega razsvetljenstva. Temu problemskemu območju pripada večji del Gspanove strokovne publicistike, najvidnejši dosežek pa predstavlja monografska razprava *Anton Tomaž Linhart, njegova doba, življenje in delo*, ki je izšla v reprezentativni izdaji komedije Ta veseli dan ali Matiček se ženi (Iz slovenske kulturne zakladnice 2, Mrb. 1967). Značaj publikacije je sicer onemogočil, da bi Gspan svoja dognanja o Linhartu tudi dokumentiral v opombah, saj gre tudi za nekaj razrešitev ključnih linhartoloških problemov na temelju novega arhivskega gradiva. To otežuje delo tistim, ki bodo Gspanove raziskave nadaljevali, nikakor pa ne zmanjšuje vrednosti posameznih dognanj kakor Gspanove razprave v celoti.

Gspanova literarna oziroma publicistična dejavnost je šla torej po dveh tirih. Najprej po umetnostnem, ki je imel vrh v študentskih letih, v tridesetih letih pa je postopoma izzvenel. Prav takrat pa se je Gspan intenzivneje pojavil na tiru literarnega zgodovino-pisja, za katerega je dobil onove že v Kidričevem seminarju, ugodne delovne pogoje pa šele po osvoboditvi. Ker med Gspanovo pesniško in literarnozgodovinsko dejavnostjo ni bilo genetične zveze, sta si bili dokaj vsaksebi. Zato se je pozornost do literarno kreativnih postopkov in oblikovnih značilnosti v Gspanovih raziskavah pojavljala le vzporedno, prvenstveno pa so bile te raziskave usmerjene v časovne, prostorske in biografske determinante obravnavane literature. Vendar je bila po tej strani v Gspanovi literarnozgodovinski publicistiki tudi značilna izjema v obravnavah literarnega krožka, iz katerega je izšel, oziroma v prikazih osebnosti in dela prijatelja Srečka Kosovela. Tu je bila Gspanova pozornost usmerjena na imanentno literarna vprašanja. Pričevanja in dognanja, ki jih je strnil v zadnjem poglavju objave *Neznani Srečko Kosovel* (Prostor in čas 1973), dasi v polemičnem kontekstu, imajo zato posebno mesto v Gspanovi literarnozgodovinski publicistiki, hkrati pa so velikega pomena za znanstveno resnico o umetniški fiziognomiji Srečka Kosovela.

Literarnozgodovinsko delo Alfonza Gspana je dragocen prispevek k poznavanju naše literarne preteklosti, po raziskovalni poštenosti in doslednosti tudi posnemanja vreden zgled mlajšim rodovom. Žal sta mu bolezen in smrt preprečili uresničitev nekaterih že domišljenih tem. Tisti, ki smo se z njim delovno srečevali, pa bomo pogrešali njegove nesebične nasvete in dragocena opozorila.

Jože Koruza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

VERA BRNČIČ

(2. julija 1913, Orel, Rusija — 7. oktobra 1977, Ljubljana)

Vsaka smrt znanca, prijatelja, prinaša svojevrstno bolečino, mnogokrat tudi nova spoznanja o vrednotah človeka, ki je preminil, o nedokončanem dialogu med nami in njim. — Smrt Vere Brnčič razodeva mnogo predvsem slovenskim slavistom in še posebej rusistom. Odkriva nam poleg drugega tudi to, da vse premalo znamo ceniti delo po-
žrtvovalnih, dobrih, nevsihljivih, bolj za stvar kot za samega sebe vnetih delavcev.

Vera Brnčič je izšla iz tiste generacije marksistično usmerjene slovenske inteligence, ki je v predvojnih letih, v obdobju narodnoosvobodilnega boja in revolucije ter v letih povojne izgradnje socializma morala mnogokrat nasilno potlačiti svoja intimna nagnjenja in se žrtvovati zahtevam skupnega boja. Temu boju se je Vera Brnčič pridružila že v času študija romanistike na ljubljanski univerzi (1934—1939), nadaljevala ga je v predvojni Makedoniji in Srbiji, kjer je službovala kot srednješolski profesor v Štipu in Kraljevu (1940—1941), v okupirani Hrvaški, kjer je bila aktivistka osvobodilne fronte, z vso vsem v predanostjo mu je ostala zvesta v osvobojenem Mariboru in Ljubljani. — V Mariboru je leta 1946 krajši čas vodila prosvetni oddelek na okrajnem odboru Maribor — levi breg, jeseni istega leta se je preselila v Ljubljano. Tu je najprej poučevala na bežigradski gimnaziji (1945 do 1947), potem je predavala rusko književnost na VPS (1947—1950), ruski jezik na ekonomski fakulteti (1948—1958) in nazadnje je nastopila na filozofski fakulteti. Na oddelku za slovanske jezike in književnosti je bila lektor (1958), potem profesor za rusko književnost (1963), dolgoletni predstojnik katedre za ruski jezik in književnost, sedem let tudi predstojnik oddelka (1967—1974).

Njeni slušatelji rusisti smo jo poznali predvsem kot vestno in izredno razgledano predavateljico, ki je prva vpeljala na ljubljanski rusistiki sistematične pregledne ruske in ruske sovjetske književnosti od najstarejših obdobij do sodobnosti. Cenili smo jo tudi kot izredno požrtvovalno in iniciativno družbeno delavko, ki je npr. kot predsednica kuratorija študentskih domov in menz naravnost materinsko skrbela za izboljšanje materialnega položaja študentov ljubljanske univerze.

Izčrpujoče pedagoško in družbeno politično delovanje Vere Brnčič vendarle ni odtegnilo od njene največje ljubezni — od ruske in še posebej sovjetske književnosti. Na tem področju se je uvrstila kot prevajalec in literarni zgodovinar med najpomembnejše kritične posrednike ruske kulture na Slovenskem. Prevajala je ruske klasike (L. Tolstoj, F. Dostojevski idr.) in s posebno zavzetostjo pomembne predstavnike sovjetskega obdobja (M. Gorki, V. Katajev, J. Tinjanov, K. Fedin, V. Panova, V. Nekrasov idr.). Kot izredno razgledani strokovnjak je v mnogih sestavkih, objavljenih v številnih periodikah in drugih objavah, seznanjala slovenskega bralca s takimi ustvarjalci, kot so npr. A. Puškin, I. Turgenjev (neobjavljena disertacija Turgenjev in njegovi Lovčevi zapiski, 1975, idr.), Saltikov-Ščedrin, I. Bunin, S. Jesenin, K. Fedin, B. Pasternak ter kritik Dobroljubov (knj. 1956). Kako se je Vera Brnčič zavedala pomembnosti poslanstva kulturnega posredništva, dokazuje tudi njeno sodelovanje pri tako pomembnih zbirkah, namenjenih najširšemu krogu bralcev, kot so »Sto romanov«, »Kondor«, »Kozmos« in »Klasje«. In najbrž ni naključje, da sta najpomembnejši deli Vere Brnčič, Ruska sovjetska književnost (1962, prvi celovit pregled sovjetske književnosti v Jugoslaviji) in Ruska književnost do Gogolja (1966), izšli prav v zbirki »Kozmos« in da je svojo historično, na biografiki, sociologiji in psihologiji temelječo raziskovalno metodo Vera Brnčič najbolj opazno in originalno oplemenitila z elementi stilne interpretacije v esejih k romanoma Soborjani N. Leskova in Mojster in Margarita M. Bulgakova, objavljenima v zbirki »Sto romanov« (1970, 1971).

Rusistično literarnozgodovinsko dejavnost je Vera Brnčič dopolnjevala tudi z nekaterimi komparativističnimi raziskavami. Svoje najpomembnejše izsledke s tega področja je objavila v razpravah: Cankar pri Rusih (SR 1967), Odmevi ruske sovjetske književnosti pri Slovencih v letih 1917—1941 (SR 1967), Bürgerjeva Lenora pri Prešernu in Žukovskem (JiS 1971-72) in Belinski pri Slovencih (SR 1974).

Vse to dokazuje intenzivno prisotnost Vere Brnčič v slovenski slavistiki in kulturi nasploh, hkrati pa nas ob njeni smrti še bolj povezuje z življenjem, ki je za človeka lahko neizčrpna, znova in znova presenetljiva dragotina tudi v najtežjih trenutkih, če ga zna živeti tako, kot ga je znala plemenita Vera Grigorjevna.

Alekander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

GOVOR NA RADIU LJUBLJANA

(Nadaljevanje in konec)*

III. Govor novinarjev

Novinarji nastopajo na radiu kot pisci oddaj in kot njihovi govorni uresničevalci — bralci ali govorci »v živo«.

Kot bralce jih zadevajo iste norme zbornosti kakor napovedovalce, ne glede na to, ali svoje oddaje berejo v studiu ali jih posredujejo po telefonu. Precej novinarjev svoja besedila bere zgledno, živo in prizadeto, kar poslušalca pritegne.

Večina novinarjev pa svoja besedila bere slabo. Vzrokov je več: nezadostna jezikovna izobrazba, govorna pripravljenost sploh nična, zastopanje prepričanja, da novinar ni poklicni bralec (to da je samo napovedovalec); odločanje o tem, ali bo novinar svoje besedilo pred mikrofonom bral sam ali ne, je bilo doslej največkrat prepuščeno njemu samemu; do nedavnega ni bilo dosledne jezikovne politike programskega vodstva; velika obremenjenost z delom, ki novinarju dopušča malo možnosti za jezikovno izpolnjevanje.

Pri razčlenjevanju novinarskega branja se kažejo enaka odstopanja od norme kakor že pri napovedovalcih, poleg teh pa še: zelo očiten narečni izgovor, dosti pogovornih posebnosti, pa tudi »šolskega« branja (npr. zložno branje enofonemskih predlogov: v&, z&, s&, k& ipd.), elkanje (izpopoLnjevanje, popoLnoma, igraLka ipd.), povrhu tega pa še silno neskrbna artikulacija in očitna nezavzetost, ki ustvarja celo občutek prisilnega, uradniškega branja.

V radijskem sporedu je tudi nekaj novinarjev, katerih branje je sploh neprimerno. Vsebinska tehtnost pa slabega govora vedno ne odtehta.

Govor novinarjev »v živo«

Pri živem govoru kakovostno izstopajo tisti novinarji, ki tudi berejo dobro. Njihov jezik v pogovorih z gosti je mogoče uvrstiti v splošnoslovensko pogovorno zvrst.

Velika večina novinarjev pa v svojem živem govoru uporablja katero izmed pokrajinskih variant pogovornega jezika, pogosto že močno narečno obarvano, posebno v pogovorih z manj izobraženimi sobesedniki. To je posledica zmotnega »približevanja« sobesedniku z zniževanjem ravni jezika, največkrat brez vzporednega približevanja

* V prejšnji številki sta se v članek vrinili pomoti:
str. 23 v. 12 je napačno *preD* namesto pravičnega *pregleD*,
str. 23 v. 18 mora pri naštevanju soglasnikov stati na prvem mestu namesto napačnega e pravilno c.

sobesedniku na ravni vsebine oziroma izbire besedja; to kaže predvsem govorno ne-kulturo sodelavcev radia.

Pogojno je tak narečni izgovor opravičljiv in funkcionalen pri novinarjih dopisnikih, če je tudi sicer pokrajinsko in položajsko dovolj motiviran. Pretirano narečje pa je tudi tu nesprejemljivo.

Posebno pozornost zasluži govor športnih novinarjev reporterjev. »Slab« govor ob prenosih športnih dogodkov (posebno iger z žogo) je deloma mogoče razumeti (ne opravičiti), če pomislimo na tempo dela; dogodki na igrišču navadno tečejo hitreje, kakor jih je mogoče urejeno ubesediti. Posebno nesprejemljivo je nenehno ponavljanje istih spodrseljavev, istih besednih zvez (že leta), skromen besedni zaklad in frazeologija itd., kar vse kaže na premajhno jezikovno razgledanost in izurjenost, največkrat pa še na premajhno jezikovno ozaveščenost.

Govor v »kontaktnih« oddajah »v živo« (Val 202, Studio ob sedemnajstih)

To so oddaje, ki so načelno zastavljene v pogovornem jeziku.

Val 202: Te oddaje so najbolj pisane, v njih se prepletajo najrazličnejše jezikovne zvrsti, tudi žargon, narečje in seveda zborni jezik. Prepletanje pa ni zmeraj funkcionalno motivirano. Posebno opazno je pri stalnih radijskih delavcih (novinarjih in napovedovalcih) prehajanje iz zvrsti v zvrst ob pogovorih z gosti oddaj, v telefonskih pogovorih včasih prav do meje zasebnega pogovora.

Studio ob sedemnajstih: To je oddaja »v živo«, »okrogla miza«. Je ena redkih, ki ima vsaj zapisano zasnovo jezikovne izpeljave, iz katere je vidna skrb za »lepo pogovorno slovenščino«. Praksa odstopa od zapisanih načel in posebne skrbi za govor v teh oddajah ni. Kulturna raven govora je toliko bolj opazna, ker v njih najpogosteje nastopajo visoko izobraženi ljudje, zastopniki družbeno-političnih, gospodarskih in drugih organizacij ter od njih poslušalec upravičeno pričakuje visoko govorno kulturo. Ta pa je redka. Govor gostov je največkrat kaka pokrajinska varianta pogovornega jezika, ki se ji pridruži tudi novinar — vodja oddaje! Novinar le redko izrabi priložnost, da bi z dobrim zgledom ali vnaprejšnjim dogovorom z gostom dvignil govorno raven. Tega ne stori zato, ker največkrat niti sam ni zmožen bolj kultiviranega govora, ali pa, ker se boji, da bi mu gostje sodelovanje odklonili. Novinar, ki z gosti vred pozablja na svoj govorni položaj (govor za javnost, čeprav je v studiu zastopnik te »nevidne« javnosti samo mikrofoni), se tako v govoru prilagaja gostom na nižji jezikovni ravni, pri tem pa največkrat nastane paradoksalen položaj, da gostje oddaje nazadnje govorijo lepše in bolje kakor vodja oddaje, ki je praviloma član hiše, v kateri naj bi bil dober govor poklicna dolžnost.

Poseben problem je govor nekaterih stalnih zunanjih sodelavcev brez govorne kulture.

Govor v javnih oddajah

Javne oddaje (Spoznavajmo svet in domovino, Prvi aplavz, Veseli tobogan, Radijski radar itd.) navadno vodijo izurjeni govorci (napovedovalci, igralci). V njihovem govoru je opazna dvojnost: govor za poslušalce/gledalce in govor z gosti. Govor z gosti je največkrat pokrajinski pogovorni jezik. Nezbornost ali nižji pogovorni jezik sta nesprejemljiva posebno v javnih oddajah za otroke in mladino.

Govorno usposabljanje novinarjev

Prav do nedavnega je bilo govorno (in sploh jezikovno) usposabljanje novinarjev zanemarjeno, omejeno samo na občasne govorne tečaje za novinarje dnevno-informativnega uredništva, ki so brali poročila.

Novo programsko vodstvo pa že (od l. 1975) oblikuje določnejšo jezikovno politiko, ki daje prve sadove. Tako mora npr. opraviti mikrofonski preizkus (glas, govorne zmožnosti) vsak kandidat za novinarja v TOZD GPI (govorni program in izvedba), enako pa TOZD GPI izbira svoje štipendiste. Posebno mladi novinarji in štipendisti so že zajeti v redno govorno urjenje, ki ga vodijo fonetiki. Kandidati si pri tem poleg

govornega usposabljanja (govorne vaje) širijo tudi jezikovno obzorje. Rezultat dela tako ni le boljši govor, temveč tudi boljše pisano besedilo.

Delo s starejšimi novinarji je še vedno omejeno samo na občasne osebne pogovore o posameznih vprašanih jezika in govora, ki pa vendarle niso brez koristi. Ti pogovori vsekakor prispevajo k spreminjanju dosedanjih okostenelih nazorov o slovenskem jeziku in ljudi usmerjajo k funkcionalnemu vrednotenju jezika, še posebno radijskega govora.

IV. Govor v glasbenem delu radijskega sporeda

Jezikovni del radijskega sporeda (posebno v govorno-glasbenih oddajah) sestavljajo odpovedi in napovedi glasbe ter krajši ali daljši opisi glasbe in komentarji. Ves ta jezikovni del glasbenega sporeda zajema zborna norma, ki pa se v praksi ne uresničuje vedno.

V glasbenem sporedu načelno velja (menda že od vsega začetka), da morajo biti lektorirana vsa tista besedila (napovedi, odpovedi, komentarji itd.), ki so napisana vnaprej. Prav tako so si že od začetka postavili nalogo, da bodo tujejezične naslove skladb dosledno prevajali. V spored naj ne bi šla nobena napoved skladbe v tujem jeziku. To načelo večinoma spoštujejo, precej drugače pa je v zabavnoglasbenem sporedu. Tu se večina naslovov pove v tujem jeziku (predvsem angleškem), slovenski jezik pa je v napovedih, ki jih po podatkih urednikov pišejo napovedovalci — vodje oddaj sami, udeležen pogosto samo z nekaterimi glagoli (poje, igra, izvaja) ali redkimi pripombami k skladbam. Vsi tuji naslovi in imena so potem tudi izgovorjeni v izvirniku, temu pa se pogosto pridruži še neslovenski ton v izgovoru slovenskega besedila, ob čemer poslušalec dobi vtis, kakor da ne posluša slovenske radijske postaje. Naslovov skladb zabavne glasbe ne prevajajo, četudi so prevedljivi, ker so uredniki (izključno mladi) prepričani, da je naslov sestavni del skladbe, ki da bi bila s prevodom »okrnjena« (ali se jim to zdi samo pri zabavni glasbi?), zato je praviloma nedotakljiv!

V. Glasbena produkcija in jezik

V glasbeni produkciji se vprašanje jezika in govora postavlja pri snemanju popevk. Pevci ne obvladajo vsi zbornega jezika, posebno ne tisti iz bolj obrobniških pokrajin. Izgovor ob petju je zato večkrat dvomljiv ali celo zelo napačen, posebnega jezikovnega filtra pa glasbena produkcija nima. Imajo sicer strokovno komisijo, ki posluša posnetke, preden gredo v spored ali v razmnoževanje na kasete in plošče. Ta komisija — v nji so le glasbeni in tonsko-tehnični strokovnjaki (njihova jezikovna kompetenca je seveda omejena) — sicer izloča posnetke, za katere ima občutek, da jezikovno niso primerni. Toda tako izloči samo nekaj najbolj kričočih primerkov, ki odstopajo od zbornega govora, čeprav so besedila pisana v zbornem jeziku, ne v narečju.

Samo ob večjih snemanjih (Slovenska popevka, Šanson po naše) so doslej občasno sodelovali tudi fonetiki radijskega programa in so pevce popravljali v izgovoru ali jih zbornega izgovora besedila popevke sploh učili.

VI. Načrti radia v zvezi z govorno kulturo

TOZD GPI je ustanovil poseben oddelek — Center za interno izobraževanje — v katerem delajo izkušeni novinarji (mentorji) in fonetiki, ki so že doslej vodili govorno usposabljanje novinarjev ob delu. Prav pred kratkim pa je bila imenovana tudi stalna delovna skupina za preizkušanje in spremljanje radiofonskih zmožnosti vseh, ki glasovno nastopajo v radijskem sporedu. Ta skupina bo odločala o tem, kdo bo zmožen nastopati pred mikrofonom, ter usmerjala govorno in drugo pripravljanje radijskih delavcev, ki ga bo v sodelovanju z zunanjimi strokovnjaki uresničeval Center za interno izobraževanje.

Obeti so torej ugodni.

Ludvik Kaluža
RTV Ljubljana

Z JESENIC V MOJSTRANO IN NA DOVJE

(Nadaljevanje in konec)

HRUŠICA

Ko se mimo zares sodobne bolnišnice zapeljete iz mesta v zgornjesavsko dolino, je po nekaj kilometrih vožnje z avtobusom na Hrušici le treba pogledati, kako se človek skozi karavanški predor zapelje iz domovine v tujino. Dolgi tunel od Hrušice do Podrožice so odprli leta 1907.

Pogled z vrha Trnove doline, ko se svet na Belem polju prevesi s Hrušice proti Dovjemu in Mojstrani, ne gre zamuditi. Triglav in njegova stena, mogočni Cmir, silna Rjavina z Dimniki pod sabo, Vrtaška planina, navpično Grančiče nad Mojstrano z vsemi pripovedkami in pravljicami o njem, črna Črna gora, zelena Mežakla na levi, na desni Rebri in vrhovi Karavank pa vsi trije biseri našega alpskega sveta: doline Vrata, Kot in Krma!

Kdo vse jih ni obiskal! Tu so bili Hacquet, Prešeren, Kugy, njih vsakdanji gost Jakob Aljaž. In Franc Saleški Finžgar, ki ga je gorski svet navdušil za idilični ep Triglav (1896, v knjigi 1950). Še mnogi drugi so črpali iz tega koščka naše dežele snov za svoje spise. Ni letnika v Planinskem vestniku, reviji z najdaljšo tradicijo na Slovenskem (od 1893 pa do danes), da bi se kdo v njem ne razpisal o naših krajih.

Na Belem polju, takoj pod vrhom Trnove doline, ko se cesta spusti v Dolino, stoji spomenik petinštiridesetim talcem, ponajveč doma s Hrušice. Nemci so jih na tem kraju ustrelili 28. julija 1942. S svojimi življenji so plačali smrt dveh nemških oficirjev in dveh vojakov, ki so jih nekaj dni pred tem blizu tukaj presenetili borci Cankarjevega bataljona ter njih in njihov avtomobil prerešetal z rafali iz brzostrelk. Po osnutku arhitekta Vlasta Kopača je spomenik ustvaril Slavko Pengov.

MOJSTRANA

Ambrožičeva hiša na Triglavski cesti števil. 21 je zaslovela po vrednem nasledniku največjega slovenskega čebelarja Janše Mihaelu Ambrožiču, ki je tu v drugi polovici XIX. stoletja ustanovil čebelarstvo. Podjeten, kakor je bil, hkrati pa dovolj izobražen, je trgovino s svojimi kranjiči razširil po vsej Evropi. Celo v Ameriko je segel z njo. V propagandni brošuri je svojim številnim čebelnjakom dal ime »Erster und groesster Oberkreiner-Bienenstand des M. Ambrožič zu Moistrana«. S čebelami, ki jih je vzgojil pod Triglavom, je potoval od ene čebelarke razstave do druge. Petinosemdesetih se je udeležil: od Dunaja do Pariza, od Temišvara do Gdanska. Tudi v Strassbourgu in Luebecku je pobiral odlikovanja. Zlata, srebrna in bronasta odličja, ki so mu jih prinašale njegove pridne delavke, je na lesenih povečavah dal vgraditi na fasado svoje hiše. Skoda, da so jih pri renoviranju pročelja pred dobrim letom sneli. Vredno bi jih bilo obnoviti. Čebelarji se že dolgo pogovarjajo o tem, da bi mu odkrili spominsko ploščo (rojen 1846, umrl 1904).

Ko se je Ivan Cankar 1912. leta zdravil v Kranjski gori, je tam spoznal Mihaelovo vdovo Cilo. Dogovorila sta se za obisk v Mojstrani. Joža Budinekova ga takole popisuje:

»Ambrožičeva je vso družbo pogostila z dobro šunko, medom v satovju in mrzlim pivom v steklenicah, ki so se v hudi vročini poletnega dne hitro praznile. Sinko gostiteljice, Helo, in Toporišev Ivanček sta sproti odnašala prazne steklenice in prinašala spet polne nazaj. Ko se je Ivan Cankar čudil naglici dečkov, saj v bližini ni bilo nobene gostilne, je Ambrožičeva mama izdala skrivališče: 'Kar v koritu jih imam!' Cankar se je hotel prepričati na lastne oči. Odšel je na dvorišče, mi vsi pa za njim. Sredi dvora je res stalo kamnito korito s čisto studenčnico, na dnu pa so se bleščale steklenice s pivom. 'Glejte, pa še koliko je teh rdečih ribic!' je Cankar smejoč dejal, zavihal rokav,

segel v vodo in zajel 'ribo'. Smeha ni bilo ne konca ne kraja in Cankar je krstil veselo družbo za 'koritarje'.«

V Ambrožičevi hiši je bila rojena izjemno nadarjena, a prezgodaj umrla slovenska gledališka in filmska igralka Julka Starič, roj. Dovžan. V Mestnem gledališču ljubljanskem je ustvarila številne nepozabne like. Kdor jo je videl v filmu Trenutki odločitve s Stanetom Severjem, je pač nikoli ne bo mogel pozabiti. Izšla je iz proletarske družine, v kateri se je trlo otrok, ki pa so vsi po vrsti pili ljubezen do umetnosti in kulture že iz materinih prsi.

Iz Mojstrane je bila doma mati Kotičkovega strička, urednika Stričkovega kotička v Slovencu pred drugo vojno in med njo, Mirka Kunčiča, avtorja treh knjig bajk, pravljic in pripovedk izpod Triglava. Zadnji tak zvezek je izdal leta 1944. Pred osvoboditvijo se je umaknil v tujino. Bil je edini, ki se je od Mojstrančanov poskušal ukvarjati z literaturo.

V Mojstrani se je rodilo slovensko tekmovalno smučarstvo. Vas je dala vrsto državnih prvakov v skokih in v tekih. Janez Hlebanja-Luksov je leta 1907 s skokom, ki ni meril dalj kot sedem metrov, dosegel slovenski rekord. Imen smučarjev, ki so na državnih prvenstvih ničkolikokrat pobirali zlate medalje, je v Mojstrani in na sosednjem Dovjem dolg spisek: Janez Polda, Gregor Klančnik, danes direktor Združenih slovenskih železarn, brata Alojz in Karel Klančnik, brata Jožko in inž. Janko Janša, Mara Rekarjeva, ki si je na tekaških progah kar enajstkrat priborila zlató, Milena Cindrič, Lidija Pšenica, ki si je kot Rekarjeva pritekla enajst zlatih medalj, brata Mato in Pavel Krznarič, zadnjega sin Sarli pa cela plejada mladih, ki bi bili radi svojim vzornikom kos ali jih celo presegli.

Na Aljaževi cesti šte. 11 je bil rojen in še zdaj živi tihi kronist Mojstrane in Dovjega, Miha Ancelj. Njegova več kot tristo tipkanih strani obsegajoča kronika obeh vasi bi zaslužila knjižno obdelavo.

DOVJE

Dovje se je do nedavnega ponašalo predvsem z Jakobom Aljažem pa s pokopališčem, na katerem so zagrebli številne žrtve triglavskega pogorja. Ob Aljaževi nagrobni plošči, vzdani na steno pred cerkveno zakristijo, se velja ustaviti. Verze je napisal Silvin Sardenko:

Vsako jutro v zarji novi
naši zažaré vrhovi.
Glédajo, kdaj prideš spet,
ki si bil jim varuh svét:
naš triglavski kralj Matjaž —
župnik z Dovjega — Aljaž.

Brez Aljaža bi Slovenci ne imeli slovenskega Triglava ne Kredarice in ne Vrat. Namesto da bi faranom razlagal verske resnice, jim je grmel s prižnice:

»Da vas ni sram! Tak lép dan, vi pa čemite tukaj v cerkvi! Dragi moji — pot pod noge pa na Triglav! Res pa je: góri se lahko pride, ko sem napravil pot, nazaj boste morali pa po treh črkah...« Župnik si s prižnice domače »riti« pač ni mogel privoščiti.

Na Dovjem je bil rojen gledališki in filmski igralec Rudi Kosmač. Njegova rojstna hiša nosi številko 15, najdete pa jo, če domačina vprašate, kje je pri »Brolhu«.

Na hišni številki 18, »pri Pehtovtu«, kjer je doma Dolfka Boštjančič, roj. Paulus, je med prvo svetovno vojno gospodaril Ivan Brence. Tisti znameniti kmet, ki je mlademu občinskemu slugi, ko mu je prinesel ukaz za odvzem navadnega vprežnega voza, zabrusil, naj »hudič vzame cesarja in Avstrijo« pa teh svojih besed niti na vojaškem sodišču v Ljubljani ni hotel preklicati, čeprav mu je branilec ponujal dovolj izgovorov. Po tednu dni sodniških razprav so ga zaradi nekaj besed ustrelili. In čudno: ovadil ga je stražmojster, ki se je pisal Jožef Judež. Po razpadu države, ki jo je opsoval, je doživel na Dovjem najveličastnejši pogreb.

V reviji Globus z dne 7. maja 1951 je časnikar Jovo Popovič objavil reportažo s pompoznim naslovom: Stanley se rodio u Dovju, Slovenac Janez Klančnik počeo je istraživati Kongo 23 godine prije Stanleya. Novinar se je pri svojem poročanju zanesel na ustno izročilo. Vendar je res, da je ta Janez Klančnik, po domače »Kvančnikov« z Dovjega, že leta 1852 odpotoval z nekaterimi ljubljanskimi misijonarji v Kongo, potem pa prepotoval deželo ter si osvojil simpatije zamorskih plemen, s katerimi se je srečal. Nazadnje ga je v misijonarskem naselju zlomila malarija 16. februarja 1871.

Še zadnji korak na poti proti zgornjemu koncu Doline. Na novem delu dovškega pokopališča se je dala pokopati naša velika škotska prijateljica Miss Fanny S. Copelandova (27. IX. 1872 — 29. VII. 1970). Lektorat na ljubljanski univerzi si je privoščila samo zategadelj, da je lahko teden za tednom obiskovala naše gore. Malokdo od tujcev je s pisano besedo naš gorski svet tako povzdignil pa ga obenem tako ljubil kakor Fanny S. Copeland. Redek človek, ki se mu je uresničila zadnja in največja želja: počivati tako pod rušo, da bo nad gnitjem bedel očak Triglav. Bila je trdno prepričana, da je v našem izrazju nič koliko keltskih sestavin.

Janez Svoljšak
Jesenice

Ocene in poročila

Značilnosti Cankarjeve zgodnje proze

France Bernik je svoje najnovejše delo CANKARJEVA ZGODNJA PROZA (Cankarjeva založba 1976) razdelil na štiri poglavja, in sicer: *Cankarjeva odločitve za pripovedništvo in dramatiko, Mladostne črtice in kratke povesti, Vinjete in Proza med Vinjetami in romanom Na klancu*. Ne smemo pa prezreti, da je delo smiselno zakrožil s pojasnjevalno *Uvodno besedo* in sintetizirajočim *Povzetkom*. Tako je nastala domiselna celota, ki priča o avtorjevem hotenju bralcu čimbolj nazorno približati izsledke in mu olajšati njihovo sprejemanje.

V Uvodni besedi je avtor na kratko opredelil predmet svojega preučevanja, to je Cankarjeva zgodnja proza, ki jo je zamejil z romanom *Na klancu*. Tako razmejitev je opravičil s trditvijo, da »še z romanom *Na klancu* postane Cankarjeva proza razvita literarna zvrst...« Glede na pojasnjevanje je mogoče pojem »razvita« razumeti tako po vrstni kot po vrstno-oblikovni plati (in verjetno tudi po umetniški dognanosti). Zgodnja proza je bila torej priprava za nastanek romana *Na klancu* (ki naj bi imel že vse lastnosti prave proznopripovedne in umetniške stvaritve) in seveda za nadaljnje Cankarjevo prozno snovanje. Pri

tem se postavlja vprašanje, ali pojma »razvitost« ne bi bilo mogoče uporabiti tudi v zvezi s posameznimi zvrstno-vrstno in umetniško popolnejšimi primeri Cankarjeve kratke proze v zgodnjem obdobju. Na takšno premišljanje nas nehotе navajajo tudi avtorjeve besede v poglavju o prozi med 1899 in 1902, češ da »ohranja največji del Cankarjeve povinjetne proze idejno-motivno ravnotežje. Ohranja tisto soodvisnost in funkcionalno povezanost med pripovedno celoto in njenimi sestavnimi deli, ki literaturo konstituira kot literaturo, kot samosvoj umetniški pojav« (str. 159). V tem primeru bi seveda omenjeni pojem znatno izgubil na svoji tehtnosti.

Poglavitni svoj namen je avtor označil s hotenjem, da bi »že v Cankarjevi zgodnji prozi odkril konstantne teme in ideje pisateljeve umetnosti, da bi Cankarjevo razvito pripovedništvo razumel iz njegovih začetkov in nastavkov.« Kakor je razvidno iz celotnega dela, je v ospredje postavil razvojno obravnavanje Cankarjeve proze, ki ga je pripeljalo do nedvomno pomembnih ugotovitev.

Naj navedemo še tole izhodiščno prepričanje, ki ga je Bernik zapisal v Uvodni besedi: »Ob dinamiki razvoja zgodnjega pripovedništva (seveda Cankarjevega, op. G.

K.) se knjiga osredotoča na pripovedna besedila sama, ob zgodovino besedil postavlja njihovo strukturo. V sami interpretaciji proze teži h kar največji celovitosti, kajti strokovni položaj literarne vede je trenutno tak, da se ni mogoče vezati na eno samo metodo dela, kakor tudi ni mogoče popolnoma zavreči nobene od danes živih in ustvarjalnih smeri literarne znanosti. Na prvi pogled vse skupaj zveni nekoliko eklektično, vendar bi bilo verjetno bolj pravično in v skladu z avtorjevo literarnozgodovinsko naravnostjo in njegovim raziskovalnim delom, če bi to razumeli kot težnjo upoštevati in uporabiti tisto, kar ima v literarni znanosti najbolj trdno podlago in kar obeta dovolj zanesljive rezultate ter pelje k sintezi. To pa je po našem mnenju gledanje, ki v literarnozgodovinskem raziskovanju zagotovo lahko pripelje do uspešno opravljenega dela; v to nas prepričuje tudi Bernikova študija.

Avtor se je najprej ustavil pri vprašanju, kdaj in zakaj se je Cankar ločil od pesnikovanja in se opredelil za zanj ustrežnejši zvrsti: pripovedno prozo in dramatiko. Ob tem pa seveda ni mogoče prezreti, da je bila lirska subjektivnost Cankarju vse življenje bistvena umetnostna sestavina in zato je lirsko navzoče tako v prozi kot v dramatiki. (Bernik: »Cankar je razen v nekaj izjemah sicer opustil lirsko poezijo, ni pa mogel ukiniti liričnosti svoje umetniške nadarjenosti. Kot ena najvidnejših konstitutivnih prvin je liričnost ostala do konca močno prisotna v njegovi prozi in dramatiki.« Str. 45.) Po avtorjevem sklepanju Cankarjevimi zahtevam in željam, kaj bi z literaturo lahko dosegal, poezija ni več ustrezala. Dokazovalna moč za Cankarjevo opuščanje poezije je naš avtor iskal v preskromni sporočilni odprtosti Cankarjeve poezije in v tem, da čista lirika (Anine pesmi) ni mogla zadovoljiti njegove temeljne težnje, kaj naj bi z literarno umetnostjo izrazil. Zlasti pa je ni mogel uskladiti s svojim pojmovanjem umetnosti in z njeno vlogo v družbi. Bernik se je oprl na tip lirske poezije, kakršna je bila tedaj pri Cankarju v ospredju, in seveda samo v tem okviru je tudi mogoče sprejeti postavljeno tezo. Tako je avtor razgrnil in za zdaj verjetno dovolj prepričljivo razrešil enega izmed temeljnih problemov Cankarjevega umetniškega ustvarjanja. Smemo pa domnevati, da bo vprašanje izzivalo ponovne razprave in tudi nove razlage.

Poleg poimenovanja »zgodnja proza« za Cankarjevo prozno ustvarjanje do romana

Na klancu je Bernik uporabil tudi izraz »mladostna proza« za Cankarjeve prozne poskuse v letih od 1892 do 1899, ki jih sicer ni uvrstil v Vinjete. Za »mladostne« jih je označil zaradi njihovega »poskusnega značaja« in »začetništva«. Značilno je, da je precejšen del te proze po snovni plati »ohranil kontinuiteto s slovenskim pripovednim izročilom,« obenem pa se je od njega oddaljil z avtobiografsko motiviko. Kljub temu je zelo očitna tudi težnja po uporabljanju objektivnih snovi, in sicer po Bernikovem opazovanju v treh oblikah: »kot kratka lirska slika, kot skica človeškega značaja ali osebe in kot srednje obsežna pripoved o nekem dogodku«. Ena od pomembnih lastnosti Cankarjeve mladostne proze je »prvoosebna pripoved«, ki izpričuje pisateljevo subjektivnost kot eno osrednjih značilnosti proznega oblikovanja. V obravnavani prozi je po Berniku opazno nagnjenje (vsaj trenutno) k naturizmu in obenem že tudi odsevanje dekadence literature (epitetoneza, notranji monolog itd.).

V Vinjetah je zlasti izrazita pisateljeva subjektivnost, zelo vidno pa je tudi prepletanje dveh vidikov: »moderno inovacijskega in tradicionalno realističnega«. Povsem jasno opazne so prvine dekadence, impresionizma in simbolizma. Medtem ko je avtobiografsko motiviko Cankar domala povsem opustil, pa je v ospredje stopila erotična; posebno pogosta je postala literarna in družbenopolitična satira. Bernik je označil t. i. Cankarjevo realistično črtico v Vinjetah in prišel do trditve, da »tradicionalna realistična črtica po letu 1897 ni več isto kot naturalistična ali realistična kratka pripoved pred tem datumom, kajti prvine dekadence, impresionistične in celo simbolistične literature so se vtihotapile tudi vanjo« (str. 96).

V zadnjem poglavju je Bernik osvetlil nekatere bistvene idejne in motivne posebnosti Cankarjeve proze med Vinjetami in romanom Na klancu. Podrobna razčlenitev ga je pripeljala do sklepa, da se je v precejšnjem delu povijetne proze Cankar začel ukvarjati z bivanjsko problematiko svojih junakov in pri tem izoblikoval podobo »odtujenega človeka« (prim. povesti Jesenske noči, Kralj Malhus, Smrt kontrolorje Stepnika in ne nazadnje Tujci). Viden je tudi zelo močan vdor socialne motivike, ki se postopoma vse bolj razrašča. Slogovno je ta Cankarjeva proza zelo razgibana; poleg impresionističnih so zlasti močne simbolistične sestavine (prvine dekadence

umetnosti so se skoraj povsem umaknile), obenem pa je mogoče opaziti težnjo po izrazitejši epizaciji, kar seveda nakazuje pot k romanu. Prvoosebna pripoved se preveša v avktorialno, namesto pripovedne slike vse pogosteje lahko srečamo pripovedno poročilo in sceno itd.

Bernik je tako sklenil svoj raziskovalni krog: nazorno je pokazal na verjetno najpomembnejše značilnosti Cankarjeve zgodnje proze, označil njene razvojne mejnike in predstavil pojavne oblike. Mogoče je trditi, da je celotna študija usklajena s temeljno namero, ki si jo je avtor postavil v uvodu, in ob tej uglasenosti je nastalo zanimivo in tehtno literarnozgodovinsko delo. Avtor je pred bralca razgrnil pisano in razgibano prozno-pripovedno gibanje, ki je bilo vse prežeto s težnjo po popolnejšem ustvarjalnem dosežku.

Bernik v svojem razpravljanju izrazito hiti k sintetičnim sodbam (k »*sintetičnemu povzemanju rezultatov*«), tako da imamo le izjemoma priložnost opazovati razčlenjevalne postopke. (Naj opozorimo na dva dokaj izjemna primera analize, in sicer pesmi Večerni koncert in vinjete O čebelnjaku.) To bi nas tem bolj zanimalo, ker je več kot očitno, kako zapletena in raznorodna (slogovno) je Cankarjeva zgodnja proza in ker prav gotovo ni bilo lahko izluščiti njenih temeljnih razvojnih značilnosti in posebnosti. Ni dvoma, da je Berniku uspelo celostno, dovolj utemeljeno in prepričljivo osvetliti posamezne razvojne stopnje v Cankarjevem zgodnjem proznem oblikovanju in ustvariti solidno podlago za nadaljnje preučevanje proznih stvaritev tega velikega besednega umetnika.

Gregor Kocijan

Pedagoška akademija v Ljubljani

Izbor iz prekmurskega slovstva

Vilko Novak: Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana 1976. 191 + (V) str.

Slovenska pokrajina onstran Mure, ki ji danes pravimo Prekmurje, domači pisatelji pa so jo nekoč lepo imenovali »slovenska okroglina«, je dolga stoletja živela ločeno od ostalega slovenskega etničnega ozemlja. Mađarski fevdalizem jo je najprej nehote potem pa načrtno oviral v njenem gospodarskem in kulturnem razvoju, veliko bolj, kakor je habsburški fevdalizem zaviral razvoj pri Slovencih na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. Zato so tudi re-

zultati razvoja pri »ogrskih« Slovencih lastni v kulturnem in jezikovnem pogledu precej drugačni kakor pri drugih Slovencih.

Ta pokrajina je v začetku novega veka, ko je vsa Evropa zaživela v novem duhu, komaj opazno reagirala na revolucionarne kulturne tokove, na renesanso, protestantizem, in napredne filozofske sisteme, ki so takrat občutno razgibavali tudi slovenske dežele ob Savi in Dravi. Splošno politično in gospodarsko neugodno situacijo Slovencev na Ogrskem je poslabševala še razcepljenost na katoličane in protestante. Zato je šele verska strpnost, ki je bila del reform cesarja Jožefa II., omogočila prve resne sadove književne ustvarjalnosti pri »ogrskih« Slovencih, čeprav ni dvoma, da se je za protestantsko literaturo 16. stol. na Kranjskem slišalo tudi v »slovenski okroglini«.

Vse prekmursko slovstvo je verskega značaja, le v 2. pol. 19. stol. polagoma dobiva tudi posvetno vsebino. Najvidnejša osebnost protestantskega slovstva je Števan Küzmič z izvrstnim prevodom Novega zakona (Nouvi Zákon ali Testamentom Goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z Grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni... v Halli Saxonskoj MDCCCLXXI), ki je zaradi lepega jezika zbudil pozornost pri Kopitarju in drugih kranjskih literatih tistega časa. Na njem se je zgledoval celo Matevž Ravnikar. Katoličanom pa je evangelije prevedel Mikloš Küzmič (Szvétí evangyliomi... z-Obcsinszkoga szvetoga Piszma... na Sztári Szlovenszki jezik. Po postúvanom Goszpoudi Küzmics Miklosi... obrnyeni... V Soproni 1780), ki pa kot prevajalec ni dosegel svojega soimenjaka. V novejšem času je bil zelo vidna osebnost prekmurskega slovstva prizadeven narodni buditelj Franc Ivanoci.

Knjižni jezik prekmurskega slovstva je domače narečje, od pisatelja do pisatelja lokalno obarvano. Ker je bilo južno Prekmurje do 1777 pod upravo zagrebške škofije, je to precej vplivalo tudi na knjižni jezik, ki je sprejemal kajkavske besede. V 19. stol. se je polagoma začel približevati slovenskemu knjižnemu jeziku, kakršen se je pisal na Štajerskem in Kranjskem. Tedaj so v Prekmurju že delovali domači in štajerski narodni buditelji, med Prekmurce je začel prihajati slovenski tisk, mohorske in druge knjige. Pojavi se tudi že domači časnik. Proces nacionalne

in kulturne integracije s slovenstvom vidno napreduje, zlasti pa po I. svetovni vojni, ko postane Prekmurje del Slovenije in Jugoslavije, končal pa se je v novi Jugoslaviji z dokončno politično, socialno, gospodarsko in kulturno osvoboditvijo naše najvzhodnejše pokrajine.

Starejši pisatelji so pisali z »ogrskim« črkopisom, z latinico, ki je po madžarskem zgledu kombinirala črke za posebne glasove prekmurskega narečja. V tem pa pisatelji niso bili enotni, zato je stari prekmurski črkopis precej raznoličen. Tik pred I. svetovno vojno so končno vsi sprejeli gajico, ostali pa so nekateri še pri narečju kot knjižnem jeziku. Danes tudi tega ni več.

Prekmursko slovstvo, po vsebini in obsegu sicer skromno, je izraz junaške duše panonskega ljudstva, ki je tisoč let branilo svojo zemljo, svoj jezik in svojo narodnost pred asimilacijo od strani veliko močnejšega, politično organiziranega madžarskega naroda, katerega vodstveni razred je zlasti po l. 1867, po avstro-ogrski pogodbi, postajal čedalje agresivnejši.

Kakor so ljudje onstran Mure v prejšnjih stoletjih malo vedeli, kaj se dogaja med rojaki na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, tako so tudi tostranski Slovenci malo poznali življenje na drugi strani reke ločnice. Iz medsebojnega nepoznavanja pa je izhajalo medsebojno nizko vrednotenje. Marsikaj je bilo medtem že popravljen. Danes se bolje poznamo, vendar pa nam je Izbor prof. V. Novaka dragocena knjiga, saj nam v zaokroženi obliki in z zanesljivimi podatki predstavlja prekmursko slovstvo po vsebini, avtorjih, jeziku in pomenu.

Domoljubni literarni zgodovinarji amaterji, po rodu iz vzhodnih krajev, so že v drugi polovici prejšnjega stol. opozarjali na slovstvena dogajanja onstran Mure, na primer Božidar Raič, Anton Trstenjak in pozneje mlajši: Janko Šlebingar, Franc Kidrič in drugi. V tem času se je pri samih Prekmurcih močno prebujala zavest, da pripadajo slovenski skupnosti. S priključitvijo Prekmurja Sloveniji je pokrajina dobila slovensko upravo, slovenski jezik je postal uradni jezik državne administracije in učni jezik v vseh šolah, slovenska inteligenca, ki se je izšolala v slovenskih šolah v domači ali sosednih pokrajinah, v Murški Soboti, na Ptuj, v Mariboru in Ljubljani, je do kraja izpeljala nacionalno in

kulturno zedinitev Prekmurja s slovensko domovino.

Tej generaciji pripada tudi avtor Izбора. Novakova zakoreninjenost v domači zemlji, njegova ljubezen do prekmurskega ljudstva in ožje domovine, izvrstno poznavanje domačega narečja, klasična izobrazba in temeljito znanje madžarskega in nemškega jezika tudi v diahronični smeri, vse to, združeno z neutrudno delavnostjo, kvalificira avtorja Izбора za raziskovanje prekmurskega slovstva.

Izbor je Novakovo življenjsko delo. V njem so strnjeni znanstveni rezultati njegovega raziskovanja in rezultati starejših ter mlajših raziskovalcev tega znanstvenega področja. Navedimo samo nekaj imen: Štefan Barbarič, Ivan Škafar, Avgust Pavel, Janoš Flisar, Anton Slodnjak, Mirko Rupel, Milko Kos, Ivan Zelko, István Knieszsa, László Hadrovicz, Martina Orožen, Josip Dravec, Zmaga Kumer, Jože Smej in drugi.

Novakova dognanja so seveda med prvimi. Zbrati toliko podatkov, evidentirati toliko pisateljev in njihovih del ter o njih izrekat meritorne sodbe, ni majhna reč. Informacije je bilo treba zbirati tudi iz prvega vira, iskati jih v težko dostopni literaturi in v arhivih, evidentirati in pogosto tudi odkriti redke izvode, ki so se po naključju ohranili v domačih župniščih in oddaljenih tujih knjižnicah, največ v okviru nekdanjega ogrskega kraljestva, to so bile zahtevne naloge, ki jih je lahko izpolnil samo raziskovalec z veliko znanja, izkušenj in vztrajnosti. Tega se zaveda avtor sam, zato na 25. strani Izбора poudarja pomembnost literarne izobrazbe in znanja jezikov.

Pogoji za raziskovanje prekmurskega slovstva danes niso ugodni, predvsem zaradi maloštevilnosti raziskovalcev. Mislim pa, da so veliko boljši, kakor bodo v prihodnosti, ko se bodo po naravni poti umaknili domači raziskovalci z znanjem narečja, madžarščine in klasičnih jezikov.

Knjiga je razdeljena v poglavja. Po zgodovinskem uvodu je beseda o knjižnem jeziku in o pisateljih Prekmurcih v slovstveni zgodovini, kjer je povedano, kako se je slovenski svet s težavo seznanjal s književno ustvarjalnostjo in njeno problematiko pri rojakih onstran Mure. Potem govori avtor o značaju in pomenu prekmurskega slovstva. V posebnem poglavju so obdelane ljudske pesmi in ljudsko pripovedništvo ter rokopisne pesmarice, nato pa

se na skoraj šestdesetih straneh vrstijo lapidarni orisi pisateljev od Franca Temlina preko obeh Kūzmičev do Franca Ivanocija, Avgusta Pavla in Janoša Flisarja. Nato beremo izbrane odlomke literarnih tekstov, ki so za bralca bolj ilustrativni kot še tako prepričevalna beseda literarnega zgodovinarja. Tekstom sledijo Opombe z navedbo znanstvene literature in na koncu je na petih straneh dodan Pomen nekih izrazov, ki pa bralca pogosto pusti na cedilu. Veliko besed je ostalo nepojasnjenih (haborusag, štringa, zdavanje, zdati itd.) in izvor besed ni točno (barat, berek sta v madž. izposojenki iz slovaščine) in ne dosledno označen. Besede gmajna, orsag, štampani so označene kot tuje, verostvati, hasnovito, janka, manji, lagev itd. pa so ostale brez oznake.

Slovenski bralec iz zahodnih krajev bo jezikovni komentar zelo pogrešal, saj leksične razlike v odnosu do knjižne slovenščine niso malenkostne niti redke. Upamo pa, da bomo v doglednem času lahko govorili o prekmurskem narečnem slovarju, na katerega ravno avtor Izborja najbolj resno misli.

Za lep in temeljit prikaz prekmurskega slovstva smo profesorju Vilku Novaku iskreno hvaležni, zavedajoč se, da zahtevne naloge nikdo ne bi boljše opravil.

Janko Jurančič
SAZU v Ljubljani

Kosovelova antologija v slovaščini

Vzhodnoslovaška založba v Košicah je konec leta 1974 izdala v prevodu izbrane pesmi slovenskega pesnika Srečka Kosovela pod naslovom Rozlůčka so sebou — Slovo od samega sebe v prevodu in s spremeno besedo Fera Lipke. Zbirka je izšla v ediciji LIPA, v kateri bodo, sklepajoč po doslej izdanih knjigah, izhajali prevodi iz slovenskih slovstev, glavni poudarek pa bo na prevajanju del, ki so na Slovaškem še neznan. Založniško dejanje omenjenega podjetja zasluži pohvalo in res ni ostalo na Slovaškem brez odmeva, čeprav so bili odzivi zgolj obrobni, ker je pesmi Srečka Kosovela, kakor se zdi, poznala vsaj deloma že medvojna pesniška javnost.

Izbor iz pesniške ustvarjalnosti Srečka Kosovela ima tri dela. Skupno je v knjigo uvrščenih kar 65 pesmi iz različnih obdobij pesnikovega ustvarjanja, največ pa je pe-

smi iz Integralov. Glavni poudarek je na socialni liriki, zlasti na njegovih konstruktivističnih pesmih, ki so izšle v izvirniku v knjigi Integrali. Iz spremne besede izvemo, da je proletarska misel glavni vir pesniškega doživljanja tedanje Evrope tudi pri slovaškem pesniku Lacu Novomeskem in pri češkem velikanu socialne lirike Petru Bezruču, ki je močno vplival na ustvarjalnost Srečka Kosovela, čeprav mnoge pobude še niso raziskane.

Izbor pesmi Srečka Kosovela je ubran tako, da je za ilustracijo danih le nekaj pesmi iz njegovega prvega ustvarjalnega obdobja, se pravi, iz njegove intimne lirike, zlasti iz cikla o Krasu. Škoda je, da prevajalec ni poznal oziroma da je pustil ob strani Kosovelovo izredno liriko o domači pokrajini. Zdi se nam, da se je tudi izogibal pesmim, ki uporabljajo rime, s tem pa je ravno škodil Kosovelu, kajti slovaški bralec bo dobil vtis, da je Kosovel izrazilo samo konstruktivistični pesnik, ki ni imel klasične inspiracije.

Iz slovaške spremne besede vzemo, da je bil pesnikov čas otroštva in mladosti črn, mračen in težak, poln socialnih nasprotij. Toda prav ta čas je slovenska kritika označila v literaturi kot dobo doseženih trajnih vrednot, visokih dosežkov v liriki.

Kosovel ni ostal samo pesnik smrti in ekstaze, čeprav je pritiskalo nanj družbeno dogajanje v njegovi ožji in širši domovini in sploh v Evropi. Teži, ki je legla nanj, se je pesnik z vsem čustvom odzival. Njegova človečnost, njegova vera v človeka je tisti podtekst, ki označuje sleherno njegovo pesem tudi iz kraškega obdobja (italijanska okupacija) ali iz ljubljanskih let (okolje, ki so ga burkala politična in socialna nasprotstva). Nič čudnega, da je pesnika vse to burno vrenje izzivalo in da je njegovo delo tudi iz prvih let prepojeno s čustvom jeze in upora. Ustvarjati ozki profil pesnika le iz Integralov oziroma samo iz njegovih konstruktivističnih pesmi pomeni, prikazati pesnika iztrganega iz celotnega njegovega razvoja in ne dati prave podobe njegove ustvarjalnosti. Škoda je, da ni bil slovaški izbor napravljen v tej smeri z večjim občutkom in bolj pretehtano. Njegove pesmi iz časa konstruktivizma podoba pesnika nekoliko megljivo. Podoba pesnika je prikrajšana za podobo in duha zemlje, kjer se je rodil.

Knjige so bile in so vedno zdaj boljše, zdaj manj uspešne poslanke ali posrednice

med kulturami narodov. Bolje in bolj premišljeno pripravljena knjiga bi pridobila na svoji polnosti tudi zato, ker slovaški bralec dobro pozna socialno liriko Novomeskega, Wolkra in Bezruča. V našem izboru pa pesmi niso razporejene po obdobjih, ampak zgolj po volji prevajalca in sestavljalca. Res pa je vsak izbor subjektivno in ustvarjalno dejanje, o čemer bi se gotovo dalo razpravljati.

Viera Benková-Popitová
Novi Sad

Fero Lipka, ki je izdal antologijo Kosovelovih pesmi v slovaščini, ni prvi, ki si je zastavil nalogo, da posreduje slovenskega poeta Slovacom.

Ko je bil slušatelj slavistike v Strassbourgu, je Ján Haranta dobil iz Ljubljane Gspanovo izdajo Kosovelovih pesmi in je, iz duševnega sorodstva z našim pesnikom, prevedel nekaj pesmi, ki mu jih je priobčil Ján Smrek v svojem znamenitem bratislavskem literarnem časopisu *Elán*; prevodu je pridružil celo portret, ki ga je za Gspanovo antologijo narisal Gojmir A. Kos, in droben zapisek o pesniku. Zvest je ostal tej svoji mladostni ljubezni še ob obletnici Kosovelove smrti in je v verskem tedniku *Katolícke noviny* priobčil dve na novo prevedeni Kosovelovi pesmi. Prevodom Kolomana Geraldinija (največ v reviji *Slovenské pohl'ady* 1937 in v antologiji sodobne slovenske lirike pod naslovom *Piesne zpod Triglava*, 1940) je služila za izhodišče Ocvirkova antologija. Razumljivo je budil Kosovel slovaško zanimanje tudi po drugi vojni. Prevajala ga je poetka Viera Benková-Popitová, vojvodinska Slovakinja, v novosadski slovaški reviji *Nový život* (1970), zdaj že ob upoštevanju pesmi iz *Integralov* in gradiva v ZD I. Zadnji slovaških prevajalcev Lipka pa se je naslonil samo na *Integrale*. Ta kratki prikaz slovaškega prevajanja Kosovela dokazuje dolgoletno, vztrajno zanimanje za tega slovenskega pesnika. Kar je slovaška prevodna literatura posredovala Slovacom vzgledov slovenske poezije, predstavlja Kosovelov primer izjemo, saj je dano slovaški publiki spoznati v posebni knjižici samo Prešernove pesmi, od drugih pesnikov pa zgolj posamezne, ne vedno najboljše pesmi.

Ko pišemo o Lipkovi antologiji, puščamo ob strani kritično besedo o uspelosti ali neuspelosti prevodov, ki so jih napravili Haranta, Geraldini in Popitova, ocena velja samo Lipkovemu delu.

Z Lipkovimi prevodi ne moremo biti zadovoljni, nasprotno jim moramo v mnogih ozirih ugovarjati. Prevajalec z njimi dokazuje, da slovenščine ne obvlada v taki meri, da bi se smel lotiti slovenske vezane besede. Slovenščina je svojevrsten jezik in za prevajalca zahteven, še posebno seveda, če gre za sodobnega pesnika. Poleg znanja jezika zahteva od prevajalca tudi veliko mero skrbnosti in uslužnosti izvirnemu besedilu — tudi če je prevajalec izvirni pesnik, kar je v slovaščini Lipka, sme biti pri prevajanju zgolj posredovalec tuje besede, tuje oblike in tujega duha.

Lipka je dal svoji antologiji naslov *Rozlúčka* so sebou, naslov, kakor ga ima tudi v antologiji priobčena Kosovelova pesem. Prevajalec je nedvomno hotel s takim naslovom pesmi in antologije poudariti, kako se Kosovel v pesmih, ki jih prinaša slovaška antologija, kaže predvsem kot pesnik, ki je zapustil svojo osebnost, individualno poudarjeno liriko in se usmeril v objektivno, družbeno angažirano poezijo. Vendar bi mogla prevajalca že izvirna pesem *Slovo* od sebe s svojo vsebino in s celotnim svojim duhom prepričati, da je prevajalec na napačni poti. Lipka je napačno bral naslov pesmi *Slovo* od sebe kot *Slovo* od sebe, pri čemer ga je mogel zmotiti tudi morebitni srbski prevod iste pesmi, ki ima naslov *Oproščaj sa sobom*, kjer pa ni nedvomno, ali gre pri besedi *sobom* za samostalnik ali zaimek.

Napačno je slovensko besedo *slovó* razumel kot slovaško besedo *slovo* v pomenu *beseda* v pesmi Dolgolasi romantik. (ZD II, 70 — 15. — Odslej v oceni pomeni prva kratka stran ter I. ozir. II. knjigo Kosovelovega ZD, druga številka pa stran v slovaški antologiji.) V izvirniku beremo: Vsa-ko slovo je le enkrat, v slovaščini pa stoji: Každé slovo zaznie len raz. V večini primerov pa stoji slovaška beseda *slovo* pravilno za slovensko *besedo*.

V pesmi *Poldan v parku* (ZD I, 325 — 13) beremo: Beli pasovi gredo med zelenjem, kjer pasovi nedvomno pomenijo stezice, potke. Prevajalec je v pasovih odkril pse in piše: Bieli psi idú medzi zeleňou.

V pesmi *Ob žalostnem oknu* (ZD II, 70 — 15) se glasijo zadnje tri vrstice: Nad nageljni sloni. Sonce blešči v njene solzne črne oči. Položaj je jasen: pesnik se od nje, od dekleta poslavlja; zato so solzne nje oči in zato je žalostno njeno okno, pri katerem dekle sloni. Da je treba glagol *sloni*

na glaševati na zadnjem zlogu, kažeta tudi na zadnjem zlogu naglašeni besedi *blešči* in *oči*. Prevajalec pa je v besedi *slóni* odkril *slóne*! In tako stoji v njegovem prevodu: Nad ružami slony, po slovensko: Nad vrtnicami, gartrožami slóni. Zato je tudi izpustil besedo *njene* v svoji zadnji vrstici, ker mu le nekako ni šlo skupaj s sloni.

Ruža pomeni v slovaščini vrtnico, rastlino in njen cvet, in vrtnici podobno rastlino, npr. šipek. Prevajalcu se je slovaška beseda za to rožnico, ki se glasi *šíp* (m. sp.), zmešala s slovensko besedo *šipa* v pomenu okensko steklo. Tako so nastale svojevrstne zveze ko za našo *šipo* stavi slovaško besedo *ruža*, to je vrtnica, roža, cvet. Tako se mu delavci z dela »vračajo ... za okna brez šip«, v prevodu: Vracajú sa ... za okná bez ruží (ZD I, 278 — 56). Podobno moremo za Kosovelov verz: Na šipe bije svinčeni dež brati: Ruže bije olovený dážď (ZD II, 81 — 42).

Besedno gradivo v pesmih, ki jih je Lipka izbral za svojo knjižico, je pomensko in slovniško popolnoma in brez težav razvidno, v resnici ne predstavlja nikakega slovenskega jezikovnega bogastva ali literarne izbranosti. Zato góri navedeni napačni prenosni ne govore o ničemer drugem kot o prevajalčevem neznanju.

Prevajalčevemu neznanju se pridružuje še površnost. Za *ponóči* stoji o *polnoci* (ZD II, 12 — 71). Raskave mize so rozkývané, to je razmajane mize (ZD I, 278 — 56). *Ubit*, v pomenu pobit, mrtev, je pri Lipki (ZD II, 98 — 40) *ubity*, toda to pomeni (po slovaškem akademiskem slovarju) (zelo) pretepen, poteptan, potlačen; prim. frazo mlčat' ani zabity). Verz Tam se strneva ti in jaz je Lipka bral: Tam sa stretneme, kar pomeni: Tam se srečava (ZD II, 335 — 17). Prislov saj mu je v verzu zdaj: O, saj ni smrti, ni smrti! Slovaško stoji namreč: O, teraz niet smrti! (ZD I, 394 — 29). Namesto srebrni dim piše strieborný dom (ZD II, 64 — 76). Statika žalosti mu je štylistika smútku (ZD II, 21 — 82). Neutemeljeno spreminja obliko stavkov npr.: »Kje so poetje, da ne vidijo teh topolov? — Kde ste, poeti, keď nevidíte tie topole (ZD II, 70 — 15); Opuščene bodo stare ceste — Opuštíme (= Zapustili bomo) staré cesty (ZD II, 86 — 38); Ali je krivo zrcalo, če imaš kriv nos — Zrkadlo nie je na vine, že máš krivý nos. (ZD II, 31 — 85) ipd. Ker je velika večina pesmi, ki jih je izbral Lipka, napisana v prostih verzih in ker je besedno

gradivo zanje prav vsakdanje, kvečjemu na civilizacijski, politični in časnikarski ravni našega časa, naj bi bil prevajalec ohranil izvirne obrate, besedni in stavčni red, skratka »dikcijo«, ki označuje Kosovelov način.

Ali hoče prevajalec »pomagati« Kosovelu, da bi bolj ustrezel Lipki in »današnji rabí«? Nedopustno in smešno je Lipkovo prizadevanje, da bi Kosovela očistil menda »mističnega« besedja. Pri Lipki je revolucija angelov samo revolúcia (ZD II, 167 — 70), poslednje obhajilo je posledná slávnost' (ZD II, 15 — 75), pekel in vice v pesmi Gospodom pesnikom nastopata v podobí: pekelne začmudená pivnica in plame-ne (ZD I, 196 — 50).

Nekaj prizadevanja za izraz in nekaj iznajdljivosti bi bil mogel prevajalec pokazati pri Kosovelovih lokalizmih. A *kraška burja* mu je zgolj *búrka*, kar pomeni nevihta, na razpolago pa sta slovaški besedi *bóra* in *severák* (ZD II, 202 — 11). *Latník* mu je veranda, dasi bi bila primernejša *viníčová besiedka*. *Lubnica* s pomenom *blazina*, *slamnjača* je v prevodu *příčňa* (ZD I, 278 — 56) za pravilno *slamník*.

Kosovelovo besedilo nikakor ni zastavljalo prevajalcu izrednih zahtev; zato je oporekanje njegovemu pomanjkljivemu znanju in površnosti umestno ocenjevanje in ne drobnjarsko besedno seciranje. Nekateri teksti — brez oblikovnih zahtev in v vsakdanjem, povprečnem jeziku — so mu stekli kar gladko. Tako je odlično poslovačena Extáza smrti, povsem nemogoče pa Starka za vasjo, ker s svojo vezano obliko in lirskim podtekstom sega čez okvir Lipki ljube angažirane poetike.

Viktor Smolej
Ljubljana

Rusko-slovenski učni slovar

L. I. Pirogova, B. Orožen in J. Sever: *Rusko-slovenski učni slovar* (5000 najpogostejše rabljenih besed in njihovih besednih zvez). (Državna založba Slovenije.) Ljubljana 1977. XXXV + 181 str.

Rusko-slovenski učni slovar, prvi rusko-slovenski frekventni slovar, so sestavili Lidija I. Pirogova (ruski del), Božena Orožen in Jože Sever. Namen slovarja so označili v uvodu: »Pričujoči slovar je namenjen tistim, ki se začenjajo učiti ruskega jezika. Slovar ima čisto praktičen učni smoter in obsega besede, ki jih nujno po-

trebujemo, če hočemo obvladati pogovorni stil ruskega jezika.« To je na Slovenskem četrti slovar ruskega jezika. Prvi je izšel leta 1897 Ročni rusko-slovenski slovar s kratko slovnico ruskega jezika (Hostnik), l. 1947 je izšel Pretnarjev in l. 1965 Jakopinov. Leksikalni fond je še vedno najbogatejši pri Pretnarju, modernejši jezikovni prijemi so prisotni v Jakopinovem. Franc Jakopin pa je dal tudi marsikateri napotek za sestavo obravnavanega frekventnega slovarja. Sestavljalci so se sicer naslanjali na ruske slovarje, kot npr. na E. A. Štejnfeldt, Častotnyj slovar' sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka, Tallin 1963.

Slovar vsebuje navodila za rabo, seznam okrajšav in vzorce za sklanjatev samostalnikov, pridevnikov in spregatev glagolov s posebnim ozirom na glagolske vrste. Po 154 straneh obsegajočem slovarskem delu sledi seznam osebnih lastnih imen v ruščini, priložen je tudi spisek zemljepisnih lastnih imen in najpogostejših kratic. Dobro stran slovarja je tudi priložen seznam rusko-slovenskih paronimov, ki ga je sestavil Jože Sever.

Sestavljalci slovarja niso imeli lahkega dela, saj je bilo spričo bogastva in raznolikosti ruskega jezika težko določiti, kaj naj vključijo v slovarski fond in kaj izpuste. Upoštevati so morali rusko jezikovno knjižno tradicijo in jezikovne značilnosti, ki so bogatile ruski jezik, kot npr. mnogi izrazi iz antičnih in modernih evropskih jezikov.

Sestavljalci slovarja so skrbno in tehtno izbrali to, kar je nujno potrebno za učečo se mladino pri nas v srednji šoli. Uspešno so sprovajali tudi druge težave, ki izhajajo iz svojevrstnosti sodobnega ruskega knjižnega jezika. Zajeli so besedno rabo iz družbenega, gospodarskega in umetniškega življenja našega časa. Ker pa je iz leksikalnega vidika to tako zajetno območje, je bilo nujno narediti mejo glede na potrebe slovenskega dijaka, ki prvič hodi po labirintih ruskega besednega bogastva.

Posebej je treba pohvaliti, da ima slovar pri besedah označene naglasne tipe in druga slovnicihna pojasnila. V slovarju je mnogo dragocenega in praktičnega, kar pa je najvažnejše, je pečat sodobne knjižne norme. To je slovar živega ruskega jezika. Jasno je, da ne more dajati informacij o ruski jezikovni kulturi v celoti, a to tudi ni njegov namen. To je slovar novega tipa v slovenski leksikografiji.

Slovar izredno dobro rešuje vprašanja valentnosti besed ali meje valentnosti besede z drugimi besedami, kar je zelo pomembno pri učenju tujega jezika. To vedo dobro učitelji tujih jezikov. Ni zadosti, če učenec besedo razume, dojeti tudi mora besedno semantiko. Mora vedeti, kako se besede združujejo, upoštevati mora slovnicihne zakone. Večji del besed in njihovih pomenov je zajet v svojih notranjih razsežnostih, s semantičnimi odnosi samega jezikovnega sistema. Leksikalni pomeni so vidni samo v zvezi s strogo določenim pojmovnim obsegom. Ko govorimo o valentnosti besede v zvezi z vprašanji izbora besede, je treba razlikovati dva pojma: eno je gramatična valentnost, drugo leksikalna. Raziskave gramatične valentnosti suponirajo problem »modeliranja«, določanja posameznih tipov, vzorcev — »pravil« valentnosti ene skupine besed z drugo. Leksikalna valentnost upošteva zlasti posamezno besedo, skupine besed, ki jih združuje smiselna, semantična, recimo ekspresivno-emocionalna oznaka. Tako je ob samostalniku postavljen pridevnik, ki se ujema z njim, pri glagolu je samostalni v sklonski ali predložno sklonski obliki in prislov, le-ta pa stopa v sintaktično zvezo brez formalnega izraza; kategorija prehodnosti določa značaj zveze med glagolom in samostalnikom, ki se nanj nanaša. Realiziranje pravil leksikalne valentnosti narekuje povezovanje teh splošnih, gramatičnih pravil valentnosti, združevanja besed v procesu komunikacije. Neredko pa so gramatične zveze odvisne od polsemije. Poglejmo, kaj slovar navaja pri glagolu *sostoját'* (*biti, obstajati*). Glagol zahteva ob sebi samostalni v roditelju s predlogom ali pa abstraktni samostalni v mestniku s predlogom. Slovar navaja le drugo pojmovno zvezo *sostoját' v organizácii, délo sostoit v tom. čto (by) — biti v organizaciji, stvar je v tem, da...* Škoda je tudi, da ni ob tem glagolu valentno podanega samostalnika v orodniku. Pridevnik *stáryj* ima ob sebi deminutiv *stáren'kij*, nato še besedne zveze *stáryj drug (stari prijatelj)*, *stáraya déva (stara devica)*, *po stároj pámjati (po stari navadi, tradiciji)*. Če bi iskali v slovarju besedo za *pláčo* (rusko *žalovan'e*, kar je zastarelo, *pláča, zárobotok, polúčka*), bi našli samo pogovorno varianto *polúčka*. Tudi pridevnikov *kámen'nyj (kamnit)*, *stekljánn'nyj (steklen)*, *vétren'nyj (vetroven, vetrn, vetrnjaški, vihrav)* in sinonimov *vetrovój, »vetrijánój«* ni v slovarju, pač pa je navedenih nekaj frazeoloških zvez, kot so npr. *véter*

dúet (kamor, od koder veter piha), išči vétra v póle (zaman iščeš, ne boš našel), deržát' nos po vétru (obračati plašč po vetru)...

Slovenski del slovarja je naglašen, ravna se po Slovenskem pravopisu iz leta 1962, prednost daje prvi varianti.

Rusko-slovenski učni slovar ima kulturno-zgodovinsko vrednost, potreben je tistim, ki se začno učiti ruščino, sodi na knjižno polico predavateljev ruskega jezika in tistih, ki se zanimajo za lepo rusko besedo.

Jurij Rojs

Pedagoška akademija v Mariboru

Zapiski

Kaj pa filmska in televizijska vzgoja v šoli?

Slovenska dramska ustvarjalnost se večidel povojnih let kaže v vseh štirih medijih: v gledališkem, radijskem, filmskem in televizijskem. Razen o gledališču, o katerem sliši učenec bolj mimogrede pri literarni vzgoji, pa o teh medijih v šolah ni veliko slišati. Naša klasična estetska vzgoja se še vedno giblje v mejah literature, delno likovne umetnosti in glasbe, medtem ko o filmu in televiziji pogosto absolutno srednje šole, ki je v splošnoizobraževalnih pogledih zaključna, ne izve veliko ali pa sploh nič. Čeprav bi morali biti filmska in televizijska vzgoja del obče vzgoje in kulture, saj smo s filmom (v kinu, TV) in televizijo (TV drama) čedalje bolj v stiku, pa o obeh medijih v šolah malo ali neustrezno razpravljamo. Učiteljev ni za ta pouk nihče posebej pripravil niti jim ni dal privlačne in za pedagoške namene uporabne literature, tako da je pouk — vsaj v srednjih šolah — še vedno odvisen od večje ali manjše pripravljenosti posameznikov, ki se sami zavedajo, da ne moremo vsa kulturna obzorja današnji mladini širiti le z literarno zgodovino — in še ta se običajno konča z obdobjem NOB. Ni jih tudi malo, ki filma in televizije ne jemljejo resno in njun vpliv podcenjujejo, ali pa menijo, da zadostuje znanje o literaturi, glasbi in likovni umetnosti tudi za presojo filma in televizijske drame.

Ko zapustimo šolske klopi, smo s knjižnim jezikom nekako seznanjeni, s filmskim in televizijskim pa bore malo. Zaradi te pomanjkljivosti nastanejo številni nespo-razumi v vrednotenju filma in televizijske

drame. Če gledalec npr. ne ve, da je za filmski jezik najpomembnejši slikovni posnetek, ne govor, ki ima sekundarno vlogo, in da je govoreči človek bistveni element televizijskega jezika itd., potem mu nikakor ne bodo jasne razlike med odrsko dramo, radijsko dramo, filmom, posnetim za predvajanje v kino dvorani, TV filmom in TV dramo (posamična-enkratna, nani-zanka, nadaljevanka). Vsaka dramska oblika ima svojo slovnico, ki jo je moral upoštevati že literarni avtor, če je hotel napisati takšno besedilo, da bo uprizorljivo v mediju, za katerega je namenjeno. Dober filmski dialog npr. sliko dopolnjuje, pogloblja, nikoli ne opisuje, kar se da pokazati. Bližnji posnetek, ki je pri filmu v manjšini, je pri TV drami v večini, ker se mora večina televizijskega dramskega dogajanja »izraziti v intimnih dialogih in bližnjih in srednjih posnetkih, pri katerih je miniatura obrazna mimika in igra drobnih detajlov rok, nog in podrobnosti ambianta izredno pomembna« (B. Grabnar). Značilnosti in posebnosti je seveda še več.

V zvezi s filmom in TV dramo se srečujemo tudi s prenosom literarnih del v ta dva medija. To zelo zanimivo vprašanje pa ni pomembno samo za svetovni film in tuje, predvsem ameriške TV drame, ki jih naši gledalci najbolj poznajo, ampak tudi za domačo filmsko in televizijsko ustvarjalnost: Aleksander Petrovič je npr. posnel film *Tri*, od 28 slovenskih filmov, posnetih po literarnih delih, je nekaj takih, da smo nanje lahko ponosni (Štiglicева Na svoji zemlji ter Balada o trobenti in oblaku, Galetov Kekec, Babičeva Veselica, Hladnikov Ples v dežju, Klopčičeva Sed-

mina in Vdovstvo Karoline Žašler, Pretnarjeva Samorastniki in Idealist), od slovenskih TV dram pa je občinstvo najlepše sprejelo Klopčičevo Cvetje v jeseni.

Razpravljanje o filmu in televiziji prinaša nekatere težave, zaradi katerih se verjetno marsikateri učitelj izogiblje temu pouku. Če govorimo o filmu in televiziji, moramo seveda spremljati filmski in televizijski program; to opravilo zahteva precej časa, razen tega pa se moramo pretežno opreti na lastno mnenje in okus, kar ni vedno nujno pri obravnavi književnih del. O filmih in TV dramah, ki jih gledamo v rednem programu, ne izvem iz knjig ničesar; o njih ni obširnih analiz in avtoritativnih sodb. Ko pa ta dela preidejo v zgodovino, za pouk niso niti dostopna niti zanimiva. Druga težava, ki se je mogoče niti toliko ne zavedamo, kot jo občutimo, pa je ta, da smo prisiljeni govoriti tudi o zelo spodrslijem področju, ki se ponaša z več imeni: kič, plaža, šund. Pri pouku književnosti smo pred to nevarnostjo nekako zavarovani, saj so literarni kritiki in zgodovinarji opravili selekcijo avtorjev in njihovih del in izrekli sodbe. Zato praviloma govorimo le o vrhunskih delih, kar se mi zdi zgrešeno, posebno če vemo, da ljudje množično kupujejo in bero pogrošno literaturo. V filmskem in televizijskem programu pa je namešano vse: zato mora imeti gledalec izoblikovan okus in trdno teoretično znanje, da prehitro ne vrže puške v koruzo in se prepusti sugestivnemu mediju.

Torej le ne bo odveč vzgojiti aktivnega gledalca, ki bo lahko spremljal filmski in televizijski program: o filmskem v kino dvoranah smo površno obveščeni ali sploh nismo, zato naša odločitve za obisk kino predstave ne more biti vedno pretehtana; glede televizijskega programa pa tudi vemo, kako je; zanj se običajno sploh ne odločamo, iz družinskih, lenobnih, nikakor ne iz družabnih razlogov se usedom pred televizor in se prepustimo užitkom, često pa mučenju ali spanju, in to ne le zaradi utrujenosti, ampak tudi zaradi tega, ker v nas ni toliko kritičnosti, da bi ugasnili televizor. Tipično obnašanje za televizijska otroška leta! Če hočemo na vseh ravneh družbenega življenja imeti aktivnega, kritičnega človeka, je neodgovorno, da ga v njegovem »zasebnem« življenju prepustimo stihiji. Tu se obnašamo kot družba v razvoju. Strašno radi govorimo in pišemo referate, medtem ko smo za otipljivo delo često počasni, zanikrni in tudi nespo-

sobni. Trideset let je že minilo po osvoboditvi, pa še nimamo npr. uradno predpisanega učbenika za slovensko književnost. To zares žalostno dejstvo pa nikakor ne opravičuje, da ne smemo imeti učbenika o filmu in televiziji.

Stanko Šimenc
Tekstilni in obutveni
center v Kranju

Partenija Zografski (1818—1876)

Pertenija Zografski zavzema eno od najpomembnejših mest v zgodovini makedonske kulture prejšnjega stoletja. Pomemben je predvsem kot učitelj in duhovni vodja tistih, ki so upoštevali njegov jezikovni vzorec. Partenija je v praksi pokazal, kako naj se pišejo učbeniki za makedonske šole in cerkve. Pri tem je izhajal iz teze, da naj bi bil jezik Makedoncev kombinacija makedonskih in bolgarskih jezikovnih elementov. S to tezo je ta makedonski škof prvi teoretično utemeljil potrebo po enotnem knjižnem jeziku za vse Makedonce.

Makedonsko slovstvo od 9. stoletja pa do konca 18. in začetka 19. ima predvsem cerkveni značaj. Razlika je samo v tem, da so prvi ustvarjalci pisane ali prepisane besede bili anonimni menihi in duhovniki, potem pa so se pojavljale tiskane avtorizirane knjige. Leta 1794 je izšla prva makedonska knjiga Daniilov štirijezičnik. Makedonski del je napisal ohridski duhovnik Štefan. Verska avtorja Joakim Krčovski in Kiril Pejčinović sta natisnila več knjig, prvi je v letih 1814—1819 objavil pet knjig, drugi pa v obdobju 1816—1840 dve knjigi. Vsa ta dela so pisana v makedonskem narečnem jeziku, v dialektu, ki ga je govoril ta ali oni avtor. Tudi prvi makedonski tiskar Hadži Teodosija Sinaitski, ki je osnoval makedonsko tiskarno v Solunu, je bil duhovnik. Pravzaprav so bili duhovniki med tistimi nacionalno najbolj osveščenimi javnimi delavci, ki so odigrali zelo pomembno kulturnozgodovinsko vlogo v makedonskem prebujanju. Zato je tudi njihova vloga pri formiranju makedonskega knjižnega jezika izredna.

Partenija Zografski je živel v zelo nemirnem času. To je bila druga polovica prejšnjega stoletja. Nekatere sosednje slovanske in neslovanske balkanske države so bile svobodne, Makedonija in Bolgarija pa sta bili v političnem in ekonomskem po-

gledu pod turško, v duhovnem pa pod grško oblastjo. Turška oblast je za materialno kompenzacijo prepustila versko upravo balkanskih kristjanov v imperiju bizantinski carigradski patriarhiji. Ta je začela uvajati svoj grški jezik po cerkvah in šolah, razširjala je idejo o Veliki Heladi in je utirala pot tudi svoji buržoaziji. V boju proti eni in drugi hegemoniji so se izrazila tudi nasprotja med interesi makedonskega in bolgarskega meščanstva, med različnima nacionalnima in kulturnima konceptoma za neodvisno cerkev, šolstvo, pismenost in jezik. V ta boj se je vključil tudi P. Zografski.

Pavle Zografski (Partenija je ime, ki ga je dobil pri menihih) se je rodil leta 1818 v veliki makedonski vasi Galičnik blizu Debra pod planino Bistvo v družini zelo bogatega živinorejca. Osnove pismenosti je dobil v samostanski šoli Jovana Bigorskega (1832), šolanje je nadaljeval v Ohridu pri učitelju makedonskih književnikov 19. stoletja in soavtorju zbirke makedonskih narodnih pesmi iz leta 1861 Dimitru Miladinovu (1836), po obisku Kristusovega groba v Jeruzalemu (1837) je postal hadžija, obiskoval je semenišče v Atenah (1839), občasno je obiskoval šole v samostanu Zograf na Sveti Gori (tam je dobil ime Zografski), v Carigradu, Solunu in v samostanu Dečani; da bi končal semenišče, je odšel tudi v Rusijo, najprej v Odeso (1842), potem v Moskvo (1846). Ko je končal Moskovsko duhovno akademijo, je postal verski učitelj na carjevem dvoru v Peterburgu. Razen ruščine je obvladal tudi grščino, latinščino, hebrejščino, francoščino (6 mesecev je bil v Parizu). Za nekaj časa se je vrnil v zahodno Makedonijo in tam seznanjal duhovnike z osnovami pismenosti. Duhovnik ruske cerkve v Carigradu je bil v letih 1851 do 1852. Osnovel je versko knjižno garno, postal je profesor starocerkvenoslovanske, boril se je za neodvisnost makedonskih in bolgarskih eparhij od grške carigradske patriarhije. V letih 1859—1867, v obdobju močnega gibanja unijatov, ki so se pojavili v Makedoniji kot izraz protesta proti carigradski patriarhiji, je bil izbran za kukuškopoljansko škofa (vladiko s sedežem v Kukušu, rojstnem kraju makedonskega revolucionarja Goce Delčeva). Tam sta bila v tem času tudi Dmitar Miladinov in njegov učenec Rajko Žinzifov. Zografski je organiziral cerkveno bogoslužje v ruskoslovanskem in makedonskem narodnem jeziku in usposobil duhovnike za pouk osnov pismenosti. Živel je zelo skromno in se zanimal samo za verske

in narodne zadeve. Njegovi kontakti s posvetno oblastjo so bili zelo slabi. V šolah po Makedoniji so uporabljali njegove učbenike, ki jih je bil pripravil. Zaradi grških intrig je zapustil kukuškopoljansko eparhijo; imenovan je bil za nišavskega mitropolit (1868—1874) s sedežem v Pirotu. Ko je bila formirana bolgarska egzarhija, je bil eden od kandidatov za vrhovnega poglavarja nove neodvisne cerkve, »toda njegova kandidatura je propadla, ker je bil iz Makedonije«.¹

Partenija Zografski se je uveljavil na mnogih področjih. Za zgodovino makedonskega knjižnega jezika je pomembno predvsem njegovo delovanje v letih od 1850 do 1859, ko je izdajal ali prevajal različna dela (učbenike za verouk v makedonskobolgarskem jeziku, zbirke narodnih pesmi, komentarje cerkvenih problemov) in uvajal narodni jezik v šole in cerkve.

V člankih Prvi del slovnice o členih (»Carigradski vestnik« 1857, št. 315 in 316) in Misli o bolgarskem jeziku (»Bl'garski knjižici«, Carigrad 1858, str. 35) nakazuje osnove skupnega makedonskobolgarskega jezika najbrž zato, ker je menil, da je za Makedonce in Bolgare, ki se bojujejo proti skupnemu sovražniku, povsem normalno, da imajo skupni makedonskobolgarski jezik. Tej ideji je ostal zvest do konca življenja. (Drugačne poglede na razvoj makedonskega knjižnega jezika je v prejšnjem stoletju zastopal panslavist Grigor Prličev, ki je predlagal, naj bi imeli vsi Slovani starocerkvenoslovansčino, kombinirano z elementi posameznih slovanskih jezikov, za skupni jezik. G. Prličev je menil, da je starocerkvenoslovansčino staromakedonščina. Tretjo, makedonistično tendenco, je zastopal Gjorgija Pulevski, ki je menil, da so Makedonci poseben narod in da zato morajo imeti svoj jezik.) Partenijeva makedonskobolgarska zasnova knjižnega jezika vsebuje največ posebnosti njegovega domačega gališkega dialekta (npr. reflekske za o^a — o. npr. *pot, roka, mož* (kot v slovenščini), makedonske mehke k in g zapisuje s tš in dš, rabi *take, mie* (tako, mi), po zadnji obliki imenujejo njegove rojake »mijaci«, participne oblike na -šti, npr. *bideešti, očistuvaešti*).² Razmišljanja o skupnem jeziku so Partenija privedla do

¹ Filip Tomov, Život i dejnost na Hadži arhimadrit Zografski, episkop Kukuško-Poljanski i mitropolit Nišavski, »Makedonski pregled«, 1. X, knj. 1. in 2., Sofija 1936, str. 41.

² Blaže Koneski, Kon makedonskata prerodba, Skopje 1959, str. 27—28.

zaključka, da naj bi bil podlaga skupnega jezika govor zahodne Makedonije oziroma jugozahodne Makedonije. Ta jezik je potem predlagal kot jezik, ki naj bi ga uvedli v »makedonske šole po samostanskih celicah«.³

Zografski se ni bojeval samo za to, da bi makedonska narečja enakopravno sodelovala z vzhodnobolgarskim govorom, ampak je predlagal, naj jezik njegove domovine postane temelj skupnega jezika, ker da »makedonsko narečje ne more biti izključeno iz skupnega jezika« in da naj zato »predstavlja temelj tega jezika, ker je brez redukcije, ker je bolj urejeno in bogatejš«. Bolgarski knjižni jezik se je takrat razvijal na podlagi severovzhodnega bolgarskega narečja iz Trnovega. Zasnova makedonskobolgarskega jezika P. Zografskega, ki je temeljila na združitvi govorov severovzhodnega in zahodnega dela Balkana, se ni skladala z bolgarskimi težnjami, zato jo je bolgarska kritika ostro napadla, češ da je dezintegracijska. Bolgarska propaganda je v tem času forsirala tezo, da Makedonci lahko pišejo v domačem narodnem jeziku in se pri tem izražajo bolgarsko. To tezo je Zografski sicer posredno podpiral, ko se je oslanjal na govor domačega kraja in ko je mislil na unijo z Bolgari, toda rezultati njegovih prizadevanj so bili nasprotni temu, kar si je želel bolgarski imperializem. Pričakovanje, da bo prišlo do jezikovne enotnosti, se je izjalovilo, stvarna raziskava obeh oddaljenih slovanskih narečij (zahodnomakedonskega in severovzhodnobolgarskega) je namreč razkrila velike razlike med njima. In prav P. Zografski je tisti, ki je prvi na svojstven način razkril razlike med makedonskim jezikom, kot so: fonetično določeni makedonski akcent, trojni pospozitivni člen (čovekov, čovekon, čovekot), mehki *k* in *g*, nereduciranje neaktentiranih vokalov — polnoglasnost, različna zamenjava *o* v makedonskih govorih od *o* /roka/ do *a* /raka/, *u* /ruka/, *ъ* /rъka/, participi na *-šti* (odeešti).⁴ Partenija je predlagal, naj eno narečje dopolnjuje drugo, češ da se »formiranje skupnega jezika ne da doseči z nesoglasanjem bolgarske strani, marveč z bratskim in krščanskim kompromisom«.⁵ Bolgari so na to odgovorili, da »ne smejo dovoliti nobenih jezikovnih odstopanj Makedoncem, ker so makedonizmi pravzaprav lastnost srbskega jezika«.⁶ Tako so se pojavila nasprotja, ki so pozneje prerasla v odprto sovraštvo. Partenija, ki je aktivno obvladal nekaj živih in mrtvih svetovnih jezikov, ni sprejel vzhodnobolgarskega na-

rečja, marveč se je zavestno zavzemal za skupni makedonskobolgarski jezik. Tudi zaradi tega je bil potisnjen v ozadje bolgarskega verskega gibanja za neodvisno bolgarsko cerkev.

P. Zografski je predlagal, naj se obnovi ena od najstarejših slovanskih avtokefalnih cerkva — ohridska arhiepiskopija. Ta misel ga je vodila tudi pri prevajanju Teofilaktovega žitija iz 12. stoletja o Klementu Ohridskem v jezik, kakršnega je propagiral v prej omenjenih spisih, to ga je tudi spodbudilo, da je odpiral samostanske šole po celicah, denarno pomagal pri odpiranju šol v Ohridu, sedežu makedonske nacionalne cerkve, in skupaj z Dimitrom Miladinovom usposabljal duhovnike za učiteljevanje. Tudi v njegovi Kratki slovanski slovnici, ki je služila pouku duhovnikov, so bogato zastopani makedonski jezikovni elementi. Boj za obnovo bolgarske cerkve je razumel tudi kot boj za obnovo ukinjene makedonske cerkve. V ta namen je P. Zografski tudi napisal nekaj knjig o zgodovini makedonske in bolgarske cerkve.

Za makedonske šole je izdal dva učbenika v makedonskobolgarskem jeziku. To sta v ruski meščanski cirilici iz srede 19. stoletja natisnjeni knjigi Kratka sveštena istorija na vetho i novozavetna crkva (Carigrad 1857) in Načalnoe učenje za decata (Carigrad 1858).⁷ Učbenika sta bila napisana v celoti po njegovem jezikovnem vzorcu z značilnim prevladovanjem makedonskih jezikovnih elementov. Knjigi sta bili namenjeni verouku, uporabljali so jih po vsej Makedoniji, najbolj seveda v eparhijah, v katerih je deloval sam, toda bili sta tudi v knjižnicah makedonskih književnikov in kulturnih delavcev prejšnjega stoletja.

Zografski je izdal tudi B'lgarski narodni pesni vo makedonsko narečie (1858). S tem je hotel utrditi zaupanje v stari jezik naroda in najti opravičilo za makedonsko podlago svojega jezikovnega dualizma.

Partenija je poznal moč tiskane besede, zato je pomagal makedonski tiskarni Teodosija Sinaitskega v Solunu in tiskarju Kirijaku Držiloviču, ki mu je svetoval, naj za

³ F. Tomov, op. cit., str. 41.

⁴ B. Koneski, op. cit., str. 32—33.

⁵ Ibid., str. 34.

⁶ Ibid., str. 35.

⁷ Haralampie Polenaković, Prerodbenikot Partenija Zografski, referat na simpoziju ob obletnici smrti Zografskega, III bigorski naučno-kulturni sobiri, Kičevo oktobra 1976.

svojo grško tiskarno nabavi tudi cirilske črke. Iz teh tiskarn so Makedonci dobili nove knjige. Zografski je pošiljal mlade talentirane učence na šolanje v Rusijo in Evropo. Njegova jezikovna ideja je bila vzgled za vse druge. Sledili so mu Kuzman Šapkarev, ki je izdal osem učbenikov in sedem zvezkov ljudskih pesmi in pripovedk, Dimitar Makedonski, ki je izdal tri učbenike, Venijamin Mačukovski, ki je razpisal predplačilo za svojo makedonsko slovnico, katere izid pa je preprečil oster napad bolgarske kritike. Tudi makedonski književniki iz prejšnjega stoletja, kot npr. Rajko Žinžifov, Jordan Hadži, Konstantinov Džinot idr., so pisali po jezikovnem vzorcu Zografskega, ki so ga tudi izpopolnili tako, da so lokalnim makedonskim dialektnim posebnostim dali prednost v svojem jezikovnem izrazu.

Dragi Stefanija
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Poročilo o makedonskem seminarju

Od 5. do 25. avgusta je bil v okviru skopske univerze Cirila in Metoda že deseti seminar za makedonski jezik, literaturo in kulturo, tudi letos pod vodstvom akademika dr. Božidarja Vidoeskega. Doslej se ga je udeležilo okoli 930 tujih slavistov iz več kot 30 držav. Letos je bilo na seminarju 124 udeležencev, od tega sedem Slovencev (pet iz Jugoslavije, dva iz Avstrije). Začel se je v Skopju z uvodnim predavanjem dr. Vidoeskega — Inovacijski procesi v makedonščini v 18., 19. in 20. stoletju. Tu je bil tudi ogled Inštituta za makedonski jezik pa najpomembnejših kulturno zgodovinskih spomenikov Skopja in okolice (sv. Spas, sv. Panteljemon v Nerezi, Markov samostan v Sušici, muzej sodobne umetnosti). Pravo delo pa se je začelo v Ohridu. Dnevno sta bili dve uri lektorata in dve uri predavanj. Lektorsko delo je potekalo v treh stopnjah. Jugoslovani — čeravno po večini začetniki — smo bili v glavnem v srednjem tečaju. Delo je bilo sistematično, ker je vsak udeleženec dobil učbenik Makedonski jezik za tujce v treh stopnjah, napisan prav za potrebe seminarja, s smotno obdelavo slovničnih poglavij, povezanih s teksti in vajami (avtorji so: R. Panoska in A. Džukelski za začetnike, K. Koneski za srednji tečaj, Lj. Minova-Gjurkova za tretjo stopnjo). Ti pregledno urejeni priročniki so še posebej dobrodošli, ker omogočajo udeležencem tudi

kasnejše samostojno delo doma. Da pa bi na lektorskih vajah mogli obdelati vsa poglavja, bi bile potrebne dnevno tri ure in več domačega dela, zlasti za bogatitev besednega zaklada. — Predavanja so v skladu z namenom seminarja dokaj enakomerno zajela tako jezik (6 predavanj), literaturo (7 predavanj) kot zgodovino in umetnost (5 predavanj), razen tega pa še informacijo o reformi visokega šolstva v Makedoniji ter o položaju republike Makedonije v Jugoslaviji. Ker so posamezna poglavja iz normativne slovnice obdelali lektorji, so jezikovna predavanja zajemala specialne teme iz dialektologije, vokalizma, leksike, morfologije, razvoja knjižnega jezika. Literarna predavanja so obdelala bodisi sintetično problematiko (makedonska književna kritika, tokovi in tendence v povojni makedonski literaturi, folklorne tradicije in sodobno ljudsko slovstvo, kratki žanri in makedonskem slovstvu) bodisi prikaze posameznih osebnosti (Kočo Racin, Rajko Žinžifov, Vlado Maleski). Predavanja o slikarstvu, arhitekturi in glasbi so bila ilustrirana z diapozitivi in magnetofonskimi posnetki, tako da so bila izredno zanimiva. To velja tudi za predavanja o islamizaciji v 15. in 16. stoletju. Predavatelji so bili ne le dobri strokovnjaki, ampak po večini tudi spretni govorniki z jasno artikulacijo, kar je za poslušalce, ki se uče jezika, posebno važno. Udeleženci so dobili besedilo predavanj. Zadnje dneve (22. do 25. avgusta) je namesto običajnih predavanj bila znanstvena diskusija v jezikovni in literarni sekciji. Nastopili so makedonski in tuji predavatelji. Osnovne teme so bile: Distribucija in semantične interpretacije členskih oblik v makedonščini in drugih jezikih; Specifične značilnosti makedonskega besedotvornega sistema v odnosu do drugih slovanskih in balkanskih jezikov; Južnomakedonski govori v zgodovini slavistike in danes; Problemi transpozicije književnega dela. — Popoldanski program je obsegal ogled kulturno zgodovinskih zanimivosti Ohrida in nekaj srečanj. Tako je obisk pri predsedniku občine, tudi slavistu po stroki, odkril sedanji, zlasti gospodarski položaj Ohrida. Posebno zanimivo je bilo srečanje, na katerem je pisatelj in dramatik Kole Čašule govoril o vprašanih, ki so ga vznemirjala, o svojem delu in položaju makedonske dramatike. — Vmes je bilo več ekskurzij (Struga z rojstno hišo oz. muzejem bratov Miladinovih, sv. Naum, Prespansko jezero, izkopanine antične Heraklee pri Bitoli). Posebno doživetje zlasti za tuje udeležence

so bili stiki z makedonsko folkloro (kolom in glasbo). Zanimivo je, da se je pri nekaterih udeležencih z zahoda zanimanje za makedonščino porodilo prav iz zavzetosti za makedonsko pesem in plese. — Slušatelji so lahko brezplačno poslušali prireditve v okviru Ohridskega poletja — koncerte in dramske predstave — ter večere poezije v Strugi. Vse to je večalo možnost za neposreden stik z makedonščino. Tudi v Makedoniji pa je žal za učenje konverzacije nespodbudno prav tisto, zaradi česar tožijo tuji slavisti tudi v Sloveniji, da namreč domačini v trgovini, restavraciji, na ulici kaj radi preidejo na srbohrvaščino, če ugotovijo, da se sogovorec muči z makedonščino. (Ob tem se poraja želja, ki naj bi jo skušala uresničiti ljubljanski in skopski oddelek za slavistični študij: slovenski študentje, ki študirajo tudi makedonščino, naj bi imeli možnost med študijem preživeti vsaj en semester v Skopju, da bi jezik aktivno obvladali, kot imajo to možnost študentje slavistike s tujih univerz.) — Pred koncem seminarja je vsak udeleženec dobil še vrsto knjig, nekateri kar za majhno knjižnico. Z začudenjem je človek v knjigarnah ugotovil, da so makedonske knjige veliko cenejše kot slovenske — kakor da nismo oboji v Jugoslaviji!

Seznanjanje z jezikom, literaturo in kulturo sploh ter s splošnim utripom makedonskega življenja so prireditelji povezali še z vrsto izrazov izredne pozornosti in gostoljubnosti, ki je bila tako širokopotezna, da se je Slovincu, nagnjenemu k večji varčnosti, včasih zdela že malce pregrešna, a je po svoje pripomogla k spoznanju značaja makedonskega človeka.

Božena Orožen
Gimnazija v Celju

Kako rabiti naglase v slovenščini?

Beseda *naglās* ima v lingvistiki dvojni pomen. Najprej pomeni polni izgovor zlogovnika (vokala),¹ nato pa tudi grafično znamenje, ki opozori na tak izgovor. Toda za prvi pomen je na voljo tudi samostalni *polnost*, zato bo tu samostalni *naglās* izražal le drugi pomen. Beseda *naglās* bo tedaj skupno ime za ostrivec (´), strešico (˘) ali krativec (˙).²

Sistem naštetih treh naglasov je utrdil s pesniškim delom France Prešeren. Zavedal se je namreč velikih narečnih razhajanj

med Slovenci, zato je svoje Poezije v skrb za pravilno branje dosledno opremil z naglasi. Po Prešernu je bilo naglašanje v navadi zlasti za poudarjanje rim,³ dokler ga ob koncu prejšnjega stoletja niso dočela zrinili v slovarje. Dandanes bomo tako z lučjo iskali naglase celo v osnovnošolskih knjigah, od abecednika in beril do jezikovnih priročnikov, in ne smemo se čuditi, če je kultura naglašanja pri nas osupljivo nizka. Poleg dvojnic, narečnih in neslovenskih primerov naglašanja dokazujejo to tudi nečiste rime mnogih pesnikov. Prava ironija pa so »sodobne« izdaje Prešernovih Poezij, kjer celo redki ohranjeni naglasi niso natisnjeni brez napak.

V naglašanju je torej slovenščina razpeta med bolj ali manj vestne slovarje in malomarno šolsko ter vsakdanjo prakso. V tej razpetosti pa velja slovenščino primerjati z najbolj razprostranjenim romanskim jezikom, s španščino. Španščina je jezik, ki ne dela razlik med besedami v slovarjih in strnjenimi besedili, ampak se v njem naglasi splošno rabijo. Oglejmo si odlomek v tem jeziku:

Hace muchos años vivía en una aldea un moro quien tenía un ijo único. Este mancebo era tan bueno como su padre, pero ambos eran muy pobres. En aquella misma aldea vivía otro moro, también muy bueno, pero además rico; y era padre de una ija que era todo lo contrario del mancebo ya mencionado. Mientras que el joven era fino, de muy buenas maneras, ella era grosera y tenía mal genio. Nadie quería casarse con aquel diablo!

V odlomku ima naglase razmeroma malo besed. V španščini je namreč praviloma poln predzadnji zlogovnik,⁴ zato naglasi zaznamujejo zgolj izjeme, kot so v izrazih *único*, *además* in *también*. Brez naglasa pa je tudi oksitonirani izraz *aquel*; z izjemo besed na -s ali -n se namreč besede na nezlogovnik štejejo za reducirane in imajo razumljivo poln zadnji zlogovnik. Nadaljnja posebnost so izrazi *vivía*, *tenía*, *quería* nasproti izrazom *contrario* in *genio* — naglas tokrat opozarja na ohranitev zlogovnosti pri fonemu (i).

¹ V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenskega fonološkega sistema. JIS XVIII, str. 88.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika I. Ljubljana 1970, str. XXIV.

³ M. Klopčič, O čistih in nečistih rimah. Jezikovni pogovori. Ljubljana 1965, str. 217.

⁴ N. P. Karpov, Fonetika ispanskogo jazyka. Moskva 1969, str. 126.

Teh nekaj pravil je pisanje naglasov v španščini izredno racionaliziralo. Zanimivo je, da prevladuje polnost predzadnjega zlogovnika tudi v slovenščini.⁵ Torej tudi v slovenščini lahko opustimo pisanje naglasov na takem zlogovniku. Treba pa je upoštevati trojnost naglasov (*pét: pêť: trepêt, kóp: kôp: kôp*) ter hkrati bolj dosledno ločevati enozložne besede s polnostjo in brez nje (*jé: je, pôd: pod*). Za zgled vzemimo prevod navedenega odlomka:

Pred mnógimi leti je v neki vasi živel Maver, ki je imél sina edinca. Tá fánt je bíl enako dober kot ôče, toda obá sta bílà zeló revna. V isti vasi je živel drúg Maver, ki je bíl tudi zeló dober, vendar hkrati bogát; in bíl je ôče hčere, ki je bílà popólno nasprotje oménjenega fanta. Vtém kô je bíl mladenič míl, zeló uglajen, je bílà ôna

surova in čemerna. Nihčè se ní maral poročíti s tako hudôbo!

V slovenščini je bilo treba uporabiti 28 naglasov, kar je triinpolkrat več kot v španščini. Med njimi so 4 strešice, 8 krativcev in 16 ostrivcev. Kljub temu pomeni tak zapis veliko olajšavo — opuščeno je bilo namreč 28 ostrivcev na predzadnjem zlogovniku. Če bi bilo za splošno rabo tako naglašanje preveč obsežno, pa je treba na drugi strani poudariti njegovo pedagoško vrednost: predstavlja namreč neposredno in sistematično učenje naglasov ter s tem tudi pravorečja. Zato bi bilo priporočljivo naučiti tako postavljati naglase že v osnovni šoli!

Vlado Nartnik
Filozofska fakulteta v Pragi

⁵ J. Toporišič, Prizadevanja za vseslovenski knjižni jezik. Jezikovni pogovori II, Ljubljana 1967, str. 44.

OBVESTILO

Po veljavnih predpisih Jezik in slovstvo ne more več imeti lastnega tekočega računa. Odslej bomo morali finančno poslovati preko tekočega računa Slavističnega društva Slovenije, Ljubljana,

50100-678-45265.

Zato prosimo naročnike, da od 1. januarja 1978 nakazujejo naročnino za Jezik in slovstvo na navedeni tekoči račun SDS.

Uredništvo
